

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: «Візантійська військова система в IV-IX столітті»

Виконав: студент IV курсу
денної форми навчання
напряму підготовки (спеціальності)
032 «історія та археологія»
Федоріщев Максим Сергійович

Керівник: доктор історичних наук,
професор: Сорочан Сергій Борисович

Рецензент: кандидат історичних наук,
доцент: Дьячков Сергій
Володимирович

Харків – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1.СТРАТЕГІЧНА ТА ТАКТИЧНА МАТРИЦЯ: АНАЛІЗ ВІЙСЬКОВОЇ ДОКТРИНИ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

1.1 Опис основних складових військової системи (організація, класи, підрозділи)

1.2 Роль військової системи у стабілізації імперії та забезпеченні безпеки

РОЗДІЛ 2.ДИНАМІКА РЕФОРМ ТА ТРАНСФОРМАЦІЙ У ВІЙСЬКОВІЙ СИСТЕМІ ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ"

2.1 Розвиток військової доктрини

2.2 Реформи організації та тактики

2.3 Причини та наслідки проведених реформ

РОЗДІЛ 3.ВІЙСЬКОВІ ОПЕРАЦІЇ РОМЕЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: ПОДІЇ ТА БИТВИ

3.1 Огляд важливих військових кампаній та битв

3.2 Вплив військових подій на розвиток військової системи

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

ВСТУП

В дослідженні розкриваються ключові аспекти та значення військової системи Візантійської імперії в період з IV по IX століття, який охоплює формування, розвиток та трансформацію військових структур і стратегій цієї унікальної держави. Візантійська імперія, нащадок Східної Римської імперії, протягом століть була в епіцентрі численних конфліктів, стикаючись з різноманітними внутрішніми та зовнішніми викликами, які формували її військову політику та структуру.

Ця дипломна робота має на меті глибоко дослідити військову систему Візантійської імперії, аналізуючи її еволюцію в контексті політичних, соціальних та економічних змін, які відбувалися в цей період. Особлива увага приділяється вивченню організації військових сил, розвитку військових технологій, тактики та стратегій, а також взаємодії військової системи з іншими аспектами візантійського суспільства.

Дослідження базується на аналізі історичних джерел, наукових праць та сучасних досліджень у галузі військової історії Візантії. Через комплексний підхід робота прагне не лише висвітлити еволюцію візантійської військової системи, а й зрозуміти її вплив на здатність імперії адаптуватися та виживати в складних умовах середньовічного світу.

Мета дослідження:

Головна мета цього дослідження полягає в комплексному аналізі військової системи Візантійської імперії протягом 4-9 століть, з акцентом на визначення ключових елементів, які сприяли її адаптації та еволюції у відповідь на змінні зовнішні та внутрішні виклики. Особлива увага приділяється вивченню структури, організації, стратегій та тактик візантійських військ, а також ролі військової системи в забезпеченні довготривалого виживання та розвитку імперії.

Завдання дослідження:

1. Аналіз історичного контексту: Вивчення політичного, соціального та економічного контексту Візантійської імперії в 4-9 століттях для зрозуміння зовнішніх та внутрішніх факторів, які впливали на формування військової системи.
2. Дослідження структури та організації військових сил: Вивчення еволюції візантійського війська, включаючи зміни в ієрархії, управлінні та комплектуванні військ, а також ролі різних типів військ (наприклад, піхота, кавалерія, морські сили).
3. Аналіз військових стратегій та тактик: Оцінка використаних Візантією воєнних стратегій та тактик, у тому числі оборонних та наступальних операцій, і їх впливу на результати конкретних битв та кампаній.
4. Вивчення військових технологій та інновацій: Дослідження ролі технологічних інновацій, таких як "грецький вогонь", у військовій стратегії та тактиці Візантії.
5. Оцінка впливу військової системи на суспільство та культуру: Аналіз впливу військових потреб на соціальне та економічне життя Візантійської імперії, включаючи мобілізацію ресурсів, фінансування війська та вплив військових кампаній на культуру.

Об'єктом дослідження є військова система Візантійської імперії в період з IV по IX століття. Це включає організаційну структуру військових сил, військові стратегії та тактики, інновації у воєнній справі, а також соціально-економічні та політичні аспекти, які впливали на розвиток та функціонування військової системи.

Предметом дослідження є процеси еволюції, адаптації та трансформації військової системи Візантійської імперії у відповідь на зовнішні загрози та внутрішні виклики, з якими імперія стикалася протягом 4-9 століть. Особлива увага приділяється вивченню механізмів, за допомогою яких військова система

сприяла збереженню та зміцненню державності Візантійської імперії, аналізу змін у військовій доктрині, організації армії, воєнних технологіях, а також ролі військового лідерства та інституціональних реформ у військовій сфері.

РОЗДІЛ 1. СТРАТЕГІЧНА ТА ТАКТИЧНА МАТРИЦЯ: АНАЛІЗ ВІЙСЬКОВОЇ ДОКТРИНИ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

1.1 Опис основних складових військової системи (організація, класи, підрозділи)

"Велика стратегія Візантійської імперії" не така смілива у своїх твердженнях, як її суперечлива попередниця "Велика стратегія Римської імперії" (1976). Основна ідея, що візантійці віддавали перевагу переконанню і кооптації, а не вирішальним битвам, добре відома. Сила книги полягає в концептуальному апараті стратегічної теорії, який Люттвак застосовує до візантійських військових посібників у третій частині, і вона стане привабливим вступом до деяких аспектів дипломатичної та військової історії. Інтерес до Візантії з боку вчених в інших галузях, безумовно, слід заохочувати, але Люттвак не є візантиністом (наприклад, він повністю покладається на переклади першоджерел, навіть онлайн-переклади, і надто часто на застарілі дослідження). Цей критичний огляд написаний з позиції візантиніста, який вимагає тіснішої взаємодії з цією галуззю від будь-кого, хто хоче зробити "великий" аргумент про Візантію.

Військова система будь-якої країни є складним і вишуканим механізмом, в основі якого лежать принципи організації, класифікації та підрозділів. Саме ці елементи забезпечують ефективність, гнучкість і боєздатність збройних сил.

На верхньому рівні військової організації розташовується вище командування, що включає в себе найвищих чиновників армії, таких як головнокомандувачі, міністри оборони та голови штабів. Цей рівень відповідає за стратегічне планування та управління всіма аспектами військових дій.

На вершині ієрархічної ланцюга військової організації знаходиться вище командування, яке є ключовою складовою в структурі будь-яких збройних сил. Воно об'єднує в собі найвищих офіцерів та чиновників, включаючи головнокомандувачів, міністрів оборони та голови штабів. Ця група лідерів несе відповідальність за формулювання стратегій, прийняття рішень на найвищому рівні та координацію дій усієї військової структури.[27]

Стратегічне планування, яке здійснює вище командування, охоплює широкий спектр аспектів - від розробки воєнної доктрини до визначення пріоритетів у розвитку технологій та озброєнь. Крім того, цей рівень управління відіграє ключову роль у міжнародних військових відносинах, забезпечуючи дипломатичне представництво армії на міжнародній арені та участь у міжнародних військових альянсах.

Командування також відповідає за розподіл ресурсів, планування та проведення військових операцій, а також за підготовку та підтримку бойового потенціалу збройних сил. Важливим аспектом їх роботи є забезпечення готовності армії до відповіді на будь-які загрози, що включає в себе організацію навчань, модернізацію озброєнь та підвищення професійного рівня військовослужбовців.

Управління військовими аспектами національної безпеки, розробка оборонної політики та координація з іншими відомствами та союзниками вимагають високого рівня компетенції, досвіду та стратегічного бачення. Вище командування, як елітний елемент військової структури, забезпечує лідерство та напрямок, необхідні для підтримки миру та захисту інтересів держави у складному світі глобальних викликів.

Водночас, збройні сили поділяються на різні роди військ, кожен з яких спеціалізується на певному виді ведення бойових дій. Так, сухопутні війська зосереджуються на операціях на суші, військово-морський флот - на діях у морському театрі воєнних дій, а авіація відповідає за домінування в повітрі. Крім того, існують спеціалізовані підрозділи, такі як морська піхота, кібервійська та космічні сили, які розширюють спектр можливостей збройних сил.

Спеціалізація в збройних силах є ключовим елементом, який забезпечує ефективність та гнучкість військових операцій. Розподіл на різні роди військ дозволяє армії адаптуватися до різноманітних бойових завдань і викликів, з якими вона може зіткнутися.

Сухопутні війська є основною силою в більшості армій світу. Вони виконують широкий спектр завдань, від оборони та атаки на землі до проведення контртерористичних операцій та підтримки миру. Велика мобільність, вогнева міць та гнучкість тактики роблять сухопутні війська незамінними на полі бою.

Військово-морський флот відіграє ключову роль у захисті морських кордонів, контролі над морськими шляхами та проведенні амфібійних операцій. Військово-морські сили оснащені різноманітними кораблями та підводними човнами, що дозволяє їм ефективно діяти в широкому спектрі морських умов.

Авіація, у свою чергу, забезпечує домінування в повітрі, виконуючи завдання з повітряної розвідки, бомбардування та забезпечення підтримки наземних та морських військ. Перевага в повітрі часто стає вирішальним фактором у сучасних військових конфліктах.

Розвиток технологій та зміна характеру військових загроз призвели до появи нових спеціалізованих підрозділів, таких як морська піхота. Морська піхота ефективно діє як на суші, так і в морських амфібійних операціях, що робить її важливим елементом для швидкого реагування на кризові ситуації.

Таким чином, різноманіття родів військ і спеціалізованих підрозділів дозволяє армії бути готовою до широкого спектру сучасних викликів, ефективно реагуючи на загрози на землі, на морі, у повітрі та кіберпросторі.

У структурі збройних сил існує чітка ієрархія, яка визначається через класифікацію військовослужбовців. На вершині цієї ієрархії стоять офіцери, які несуть відповідальність за прийняття стратегічних рішень та керівництво військами. Під ними знаходяться сержанти, які виконують роль сполучної ланки, забезпечуючи зв'язок між офіцерським складом та рядовими солдатами, які утворюють основу армії і виконують більшість бойових і підтримуючих функцій.

Військові підрозділи формуються з метою виконання конкретних завдань і можуть мати різний розмір та склад. На найнижчому рівні знаходяться

відділення, кожне з яких складається з кількох солдатів під командуванням сержанта. Вище стоять взводи, компанії, батальйони та полки, кожен з яких об'єднує в собі кілька менших підрозділів і командується офіцерами вищого рангу. На верхніх рівнях ієрархії розміщені бригади, дивізії та корпуси, керівництво якими здійснюють генерали.

Таким чином, структура військової системи втілює в собі принципи організації, класифікації та підрозділів, забезпечуючи готовність та ефективність армії до ведення бойових дій. Кожен елемент цієї системи має своє важливе значення та виконує важливі функції в загальній структурі збройних сил.

1.2 Роль військової системи у стабілізації імперії та забезпеченні безпеки

Стратегічне розташування Візантійської імперії на перетині Європи та Азії зробило її центром торгівлі, культурного обміну і, неминуче, військових конфліктів. Ця унікальна позиція означала, що протягом століть імперії доводилося постійно захищати свої кордони від різноманітних супротивників. Характер цих загроз вимагав гнучкої та універсальної військової стратегії, яка включала наступні ключові аспекти:

Візантійці стикалися з широким спектром ворогів протягом своєї історії. На початку імперія змагалася з персами Сасанідів, витонченим і грізним супротивником з сильними військовими традиціями. Після поширення ісламу візантійцям кинули виклик арабські війська, чия швидка експансія становила значну загрозу для візантійських територій на Близькому Сході та в Північній Африці. У наступні століття головними супротивниками стали слов'янські племена, а потім турецькі угруповання, такі як турки-сельджуки і, зрештою, османи, кожен з яких представляв унікальні виклики з точки зору військової тактики і стратегії.

Візантійським військовим доводилося пристосовуватися до найрізноманітніших місцевостей, від гірських районів Балкан до пустель Близького Сходу. Це вимагало універсальної армії, здатної вести різні види бойових дій, включаючи облогу війну для оборони міст, битви на відкритому полі та партизанську тактику. Наприклад, у відповідь на швидку кавалерію степових кочівників візантійці створили власні підрозділи вправних кінних лучників.

Візантійці вкладали значні кошти в укріплення своїх міст і кордонів. Стіни Константинополя є найвідомішим прикладом, але по всій імперії укріплення відігравали вирішальну роль в оборонних стратегіях. Ці укріплення були спроектовані так, щоб витримувати тривалі облоги і робити будь-яке вторгнення

дорогим для нападників. У регіонах, особливо вразливих до набігів чи вторгнень, наприклад, на східному кордоні, що стикався з арабськими завоюваннями, було збудовано складну систему фортець і сигнальних веж.

Візантійські військові часто застосовували оборонні стратегії, які максимізували їхні стратегічні переваги. Це включало відхід на укріплені позиції і використання рельєфу місцевості на свою користь, змушуючи нападників займати важкі або не вигідні позиції. Використання грецького вогню, високоефективної запалювальної зброї, особливо у морських битвах, забезпечило технологічну перевагу в захисті від морських вторгнень.

Щоб протистояти різноманітним загрозам на такій великій території, візантійці розробили високомобільні війська, які могли швидко реагувати на вторгнення чи набіги. Тематична система з її регіональними арміями дозволяла більш локалізовано і швидко реагувати на загрози, скорочуючи час, необхідний для мобілізації і реагування військ.

Розуміння пересування і намірів потенційних загарбників мало вирішальне значення. Візантійці інвестували в розгалужену мережу шпигунів та інформаторів, щоб забезпечити завчасне попередження про пересування ворога. Крім того, дипломатія часто використовувалася як перша лінія оборони, коли імперія намагалася нейтралізувати загрози через союзи, данину чи інші засоби, перш ніж вдаватися до воєнних дій.

Таким чином, військові стратегії Візантійської імперії для захисту кордонів і територіальної експансії характеризувалися поєднанням потужних укріплень, стратегічного використання місцевості, адаптивної військової тактики і поєднанням оборонних і наступальних операцій, і все це підкріплювалося глибоким розумінням геополітичного ландшафту. Такий багатогранний підхід дозволив імперії зберегти свою цілісність і вплив у регіоні, позначеному постійними конфліктами і конкуренцією.

Військова система відігравала вирішальну роль у стабілізації імперії та забезпеченні безпеки протягом довгої історії Візантійської імперії, яка тривала

приблизно з 4 століття нашої ери до падіння Константинополя в 1453 році. Ця система характеризувалася адаптивністю, інноваційністю та стратегічним використанням як військових, так і дипломатичних ресурсів.

Перед візантійськими військовими стояло завдання захищати широкі і часто мінливі кордони імперії, які включали регіони на Балканах, Близькому Сході і в Північній Африці. Стратегічне розташування імперії на перехресті Європи та Азії зробило її мішенню для різних загарбників, включаючи персів, арабів, слов'ян, а пізніше турків-сельджуків і османів. Військовим доводилося пристосовуватися до мінливих загроз і місцевості: від оборони обнесених мурами міст до участі в боях на відкритому полі та партизанській війні.

Однією з найважливіших військових реформ було створення фемної системи в 7 столітті, за часів імператора Іраклія. Ця система поділяла імперію на феми або провінції, кожною з яких керував стратег, відповідальний як за управління, так і за оборону регіону. Це не лише локалізувало оборонні обов'язки, роблячи реагування на вторгнення і набіги більш швидким і ефективним, але й зменшило загрозу масштабних повстань проти центральної влади, оскільки військова влада була більш розпорошеною.

Професійна постійна армія: Візантійська імперія утримувала професійну постійну армію, яка включала елітні підрозділи, такі як Варязька гвардія, що складалася з воїнів-вікінгів, які служили особистими охоронцями візантійського імператора. Ця професійна армія підтримувалася складною логістичною системою, яка забезпечувала постійне постачання зброї, обладунків і провізії, що було життєво важливим для довготривалого ведення військових кампаній і оборони.

Візантійці були відомі своїми витонченими військовими трактатами, які охоплювали тактику, стратегію та логістику. Такі праці, як "Стратегікон" імператора Маврікія, дають уявлення про тогочасне військове мислення і містять вказівки, як поводитися з різними ворогами і ситуаціями. Такий інтелектуальний

підхід до ведення війни дозволяв візантійцям часто перехитрити і перехитрити своїх супротивників, компенсуючи їхні чисельні або матеріальні недоліки.

Використання дипломатії та розвідки: Візантійська імперія також була відома своїм стратегічним використанням дипломатії, шпигунства та збору розвідданих. Дипломатичні шлюби, союзи та стратегічне використання золота для впливу на потенційних загарбників або підбурювання ворогів один проти одного були частиною ширшої стратегії безпеки імперії. Таке поєднання військової могутності та дипломатичної витонченості дозволило імперії вижити у ворожому і постійно мінливому середовищі.

Укріплення та облогова війна: Візантійці були майстрами фортифікації, про що свідчать грізні Феодосійські стіни Константинополя, які захищали столицю понад тисячу років. Їхній досвід облогової війни, як у захисті від облоги, так і в облозі ворожих міст, був вирішальним аспектом їхньої військової стратегії.

Здатність візантійської військової системи адаптуватися і розвиватися протягом століть була запорукою довголіття імперії. Незважаючи на численні виклики та періоди занепаду, притаманна військовій системі гнучкість і стратегічний підхід Візантії до ведення війни та дипломатії дозволили їй залишатися значною силою в середземноморському світі протягом понад тисячоліття.

РОЗДІЛ 2. ДИНАМІКА РЕФОРМ ТА ТРАНСФОРМАЦІЙ У ВІЙСЬКОВІЙ СИСТЕМІ ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

2.1 Розвиток військової доктрини

У сучасній науці "пізній" період римської армії починається з приходом до влади імператора Діоклетіана у 284 р. н.е. і закінчується у 480 р. зі смертю Юлія Непота, що приблизно збігається з періодом домінації. У період 395-476 років армія західної частини Римської імперії поступово розпадається, тоді як її аналог на Сході, відомий як Східноримська армія (або рання візантійська армія), залишався в основному незмінним за розміром і структурою до правління Юстиніана I (бл. 527-565 рр. н. е.)[1].

Імператорська римська армія Принципату (30 р. до н. е. - 284 р. н. е.) зазнала значної трансформації в результаті хаотичного 3-го століття. На відміну від армії Принципату, армія 4-го століття сильно залежала від призову, а її солдатам платили набагато менше, ніж у 2-му столітті. Варвари з-поза меж імперії, ймовірно, становили набагато більшу частку новобранців пізньої армії, ніж в армії 1-го і 2-го століть, але є мало доказів того, що це негативно вплинуло на боєздатність армії.

Наукові оцінки чисельності армії IV століття дуже різняться - від приблизно 400 000 до понад мільйона ефективних (тобто від приблизно такої ж чисельності, як і армія II століття, до в 2-3 рази більшої)[2]. Це пов'язано з фрагментарними свідченнями, на відміну від набагато краще задокументованої армії II століття.

Більшість наших свідчень про розгортання армійських підрозділів у IV столітті міститься в єдиному документі - "Нотиції" (Notitia Dignitatum), укладеному близько 395-420 рр., посібнику з усіх пізньоримських державних посад, військових і цивільних. Основним недоліком "Нотиції" є те, що в ній відсутні будь-які дані про особовий склад, що унеможливорює оцінку чисельності армії. Крім того, вона була складена наприкінці IV століття, тому важко реконструювати становище на більш ранніх етапах. Однак, через брак інших

свідчень, "Нотиція" залишається центральним джерелом про структуру пізньої армії[4]. "Нотиція" також страждає від значних прогалин і численних помилок, накопичених століттями копіювання.

Основним літературним джерелом про армію 4-го століття є *Res Gestae* (Історія) Амміана Марцелліна, чії вцілілі книги охоплюють період з 353 по 378 рік. Марцеллін, сам ветеран війни, вважається науковцями надійним і цінним джерелом, але він значною мірою не може виправити недоліки Нотицій щодо чисельності армії та підрозділів або наявних підрозділів, оскільки він рідко буває конкретним щодо жодного з них. Третім важливим джерелом про пізню армію є корпус імператорських указів, опублікованих у Східній Римській імперії у 5-6 століттях: Феодосійський кодекс (438 р.) та *Corpus Juris Civilis* (528-39 pp.). Ці збірки римських законів, датовані 4 століттям, містять численні імператорські укази, що стосуються всіх аспектів регулювання та управління пізньою армією.

De re militari - це трактат про римську військову справу Веgeція, письменника кінця 4-го або початку 5-го століття, який містить значну інформацію про пізню армію, хоча основна увага в ньому приділяється армії республіки і принципату. Однак Веgeцій (який не мав військового досвіду) часто є ненадійним. Наприклад, він стверджує, що армія відмовилася від обладунків і шоломів наприкінці IV століття (пропонуючи абсурдне пояснення, що це спорядження було занадто важким), що суперечить скульптурним і художнім доказам[5]. Загалом, не можна довіряти твердженням Веgeція, якщо вони не підкріплені іншими доказами.

Дослідникам пізньої армії доводиться стикатися з різким зменшенням епіграфічних записів у 3 і 4 століттях, порівняно з 1 і 2 століттями. Дипломи перестали видаватися допоміжним військам після 203 року (найімовірніше, тому, що майже всі вони на той час вже були римськими громадянами). Крім того, відбулося величезне скорочення кількості надгробків, вівтарів та інших присвят римських військовослужбовців. Офіційні печатки військових частин на будівельних матеріалах (наприклад, черепиці) зустрічаються набагато рідше, але

цю тенденцію, ймовірно, не слід розглядати як таку, що свідчить про занепад адміністративної витонченості армії. Папіруси з Єгипту свідчать, що військові підрозділи продовжували вести детальні письмові записи в 4 столітті (переважна більшість з яких втрачена через органічне розкладання). Швидше за все, занепад написів пов'язаний зі зміною моди, частково під впливом збільшення кількості рекрутів-варварів і поширенням християнства.[6] Брак написів залишає значні прогалини в нашому розумінні пізньої армії і робить багато висновків умовними.

Фундаментальне сучасне дослідження пізньої армії міститься в книзі "Пізня Римська імперія, 284-602 pp." (LRE) "первосвященника" пізньоримських досліджень А.Х.М. Джонса. Завдяки великій кількості деталей і документальних посилань, ця публікація 1964 року залишається важливим інструментом для всіх дослідників цього періоду. Однак її основним недоліком є вік, адже за десятиліття, що минули з часу публікації, з'явилася значна кількість археологічних робіт та інших відповідних досліджень.

За Тетрархії військові командування вперше були відокремлені від адміністративних губернаторств, на відміну від Принципату, де губернатори провінцій також були головнокомандувачами всіх військових сил, розгорнутих у їхніх провінціях.

Основною зміною в структурі армії у порівнянні з армією II століття було створення великих ескортних армій (*comitatus praesentales*), які зазвичай налічували 20 000-30 000 першокласних палатинських воїнів. Зазвичай вони базувалися поблизу імперських столиць (Константинополь на сході, Мілан на заході), тобто далеко від кордонів імперії. Основною функцією цих армій було стримування узурпаторів, і вони зазвичай виступали в походи під особистим командуванням своїх імператорів. Легіони були розділені на менші підрозділи, які за розміром можна було порівняти з допоміжними полками князівства. Піхота перейняла більш захисне спорядження кінноти князівства.

Роль кавалерії в пізній армії, схоже, не була значно посилена порівняно з армією Князівства. Доказом цього є те, що кавалерія становила майже таку ж

частку загальної чисельності армії, як і в 2 столітті, і що її тактична роль і престиж залишалися подібними. Однак кавалерія пізньоримської армії була наділена більшою кількістю спеціалізованих підрозділів, таких як надважка ударна кавалерія (катафрактарії і клібанарії) і кінні лучники[3]. Наприкінці 4 століття кавалерія набула репутації некомпетентної і боягузливої через свою роль у трьох великих битвах. На противагу цьому, піхота зберегла свою традиційну репутацію досконалості.

У III і IV століттях відбулася модернізація багатьох існуючих прикордонних фортів, щоб зробити їх більш захищеними, а також будівництво нових фортів з сильнішою обороною. Інтерпретація цієї тенденції підживлює постійні дебати про те, чи армія прийняла стратегію глибокої оборони, чи продовжувала дотримуватися тієї ж позиції "передової оборони", що і в ранньому князівстві. Багато елементів оборони пізньої армії були подібні до тих, що асоціювалися з передовою обороною, наприклад, переднє розташування фортець, часті транскордонні операції та зовнішні буферні зони союзних варварських племен. Якою б не була оборонна стратегія, вона, вочевидь, була менш успішною у запобіганні вторгненням варварів, ніж у I та II століттях. Це могло бути пов'язано з сильнішим тиском варварів або з практикою тримати великі армії найкращих воїнів у глибині країни, позбавляючи прикордонні війська достатньої підтримки.

Східна імперія бере свій початок від створення тетрархії ("квадрумвірату") імператором Діоклетіаном у 293 році. Його плани щодо престолонаслідування не пережили його життя, але його реорганізація армії пережила століття. Замість того, щоб зберегти традиційні важкі піхотні легіони, Діоклетіан реформував їх на лімітанеї ("прикордонні") та комітатенії (польові армії). Однак останній легіон, V Македонський, проіснував до 7 або 8 століття, коли був знищений у боях з арабами на анатолійському фронті.[12]

Значення кавалерії зростало, хоча піхота, всупереч поширеній думці, все ще залишалася головним компонентом римської армії. Під час підготовки до

африканської кампанії Юстиніана 533-534 рр. армія налічувала 10 000 піших воїнів і 5 000 кінних лучників та федератів[4].

Лімітанеї та ріпенії мали зайняти лімеси, римські прикордонні укріплення. Польові підрозділи, навпаки, повинні були залишатися далеко за кордоном і швидко пересуватися туди, де вони були потрібні, як для наступальних, так і для оборонних дій, а також для формування армії проти узурпаторів. Польові підрозділи відповідали високим стандартам і мали перевагу над лімітанеями в оплаті праці та забезпеченні провіантом.[24]

Кавалерія складала близько третини підрозділів, але за рахунок менших підрозділів близько чверті римських армій складалася з кавалерії. Близько половини кавалерії складалася з важкої кавалерії (включаючи конюхів). Вони були озброєні списом або списом і мечем та закуті в кольчугу. Деякі мали луки, але вони призначалися для підтримки атаки, а не для самостійних сутичок[5].

У польових арміях був компонент близько 15% катафрактаріїв або клібанаріїв, важкоброньованої кавалерії, яка використовувала ударну тактику. Легка кавалерія (в тому числі *scutarii* та *promoti*) посідала важливе місце серед лімітанів, будучи дуже корисними військами для патрулювання. До їх складу входили кінні лучники (*Equites Sagittarii*). Піхота комітатів була організована в полки (по-різному звані легіонами, ауксиліями або просто нумерами) чисельністю близько 500-1 200 чоловік. Це все ще була важка піхота старого зразка, зі списом або мечем, щитом, бронежилетом і шоломом. Але тепер кожен полк підтримувався загоном легкої піхоти - скірмішерів[6].

За потреби піхота могла знімати (частину) обладунків, щоб діяти більш гнучко, як це робив Модарес (за Зосимом) під час Готської війни 370-х років[джерело не вказано] Полки командував трибун (трибун) і бригадировались попарно[джерело не вказано] (кавалерійські підрозділи також) під командуванням комеса. Ці бригади, ймовірно, були лише тактико-стратегічними одиницями, оскільки не збереглося жодних слідів бригадних штабів.

З іншого боку, про лімітанів відомо небагато. Там збереглися старі легіони, когорти та кавалерійські *alae*, а також були створені нові підрозділи (нові легіони, або *auxilia* та *vexillationes*, серед кавалерії). Піхота лімітанів, можливо, була легше екіпірована, ніж піхота комітатів, але немає жодних доказів цього. Їм платили менше, ніж польовим військам, і набирали їх на місцях. Відповідно, вони були нижчої якості. Однак вони перебували на лінії вогню. Вони протистояли більшості вторгнень і набігів. Таким чином, можна припустити, що вони мали кращий польовий досвід (за винятком періодів тривалих кампаній за комітат), хоча цей досвід не поширювався на великі битви та облоги.

Підрозділи *Scholae Palatinae*, більш відомі як *Schola Protectores Domestici* та "Охоронна асоціація королівського ескорту" (також відома як *Obsequium*), були особистою гвардією імператора і були створені на заміну преторіанської гвардії, розформованої Костянтином I.

Після значної реорганізації римської армії за часів правління імператора Діоклетіана (284-305 рр. н.е.) легіони у третьому та четвертому століттях мало нагадували легіони часів Республіки чи ранньої Римської імперії. Зменшені до приблизно 1 000 чоловік на легіон, ці підрозділи стали статичними гарнізонними військами, іноді служили в ополченні як спадкові лімітанти. Таким чином, вони були відокремлені від нової мобільної польової армії[7].

Розвиток візантійської військової доктрини є свідченням адаптивності та стійкості Візантійської імперії протягом її тисячолітньої історії. Виникнувши на місці Східної Римської імперії, Візантія успадкувала сильну військову традицію, яка розвивалася у відповідь на численні внутрішні та зовнішні впливи. У цьому есе ми дослідимо еволюцію візантійських військових стратегій, зосередившись на ключових реформах, впливових трактатах та інтеграції технологій і розвідки у війні.[11]

Спочатку візантійська військова практика перебувала під значним впливом стратегій Римської імперії, яка наголошувала на дисциплінованих піхотних формуваннях і використанні важких обладунків. Першоджерелом для розуміння

ранніх візантійських військових операцій є "Стратегікон", який приписують імператору Маврікія наприкінці VI століття. Цей посібник дає уявлення про перехід від переважно піхотної армії до армії, яка все більше визнавала цінність кавалерії, особливо у боротьбі з швидкохідними ворогами, такими як перси Сасанідів, а згодом і арабські війська.

"Стратегікон", який приписують імператору Маврікія, дійсно є ключовим документом для розуміння еволюції візантійської військової стратегії від її римського коріння. Перехід від переважно піхотного війська до війська, що підкреслювало роль кавалерії, був значним зрушенням у військовій доктрині, що відображало мінливий характер війни і різні загрози, з якими зіткнулася Візантійська імперія.

Римська військова традиція, успадкована візантіяцями, була відома своїми дисциплінованими легіонами, які переважно складалися з важкої піхоти. Ці легіони були добре підготовленими, добре оснащеними і здатними швидко будувати форти та інші оборонні споруди. Наголос римлян на важкій піхоті був зумовлений типом бойових дій і ворогами, з якими вони стикалися в Середземноморському басейні та Європі, де були поширені битви та облоги, що складалися з окремих частин.

"Стратегікон" Маврікія ознаменував відхід від цих попередніх традицій, включивши до складу візантійської армії більш гнучкі та мобільні кавалерійські підрозділи. Ця зміна була відповіддю на досвід імперії на її східних кордонах, де вона зіткнулася з високомобільними і кавалерійськими арміями персів Сасанідів. Військова тактика Сасанідів, яка передбачала швидкі набіги і відступи, вимагала більш адаптивних і швидких військових сил, ніж традиційні римські легіони.

"Стратегікон" відображає цю зміну, надаючи детальні інструкції щодо тактики, формування та операцій кавалерії. У ньому підкреслюється важливість мобільності, несподіванки і використання змішаних сил, поєднання піхоти і кавалерії для досягнення тактичних переваг. Посібник також охоплює

психологічні аспекти війни, важливість розвідки і використання місцевості, які були критично важливими для ефективного застосування кавалерії.

Коли Візантійська імперія зіткнулася з новими загрозами, особливо з боку арабських військ після поширення ісламу в 7-му столітті, залежність від кавалерії стала ще більш очевидною. Араби, як і Сасаніди, використовували високомобільні війська, які досягли успіху у війні в пустелі, що ще більше зумовило необхідність переходу Візантії до більш кавалерійської армії. Візантійська відповідь включала не лише посилене використання кавалерії, але й стратегічні інновації, такі як тематична система, яка децентралізувала військовий та адміністративний контроль для покращення регіональної оборони та часу реагування.[18]

"Стратегікон" Маврікія представляє критичний момент в історії візантійської військової доктрини, знаменуючи перехід від традицій важкої піхоти Римської імперії до більш збалансованих сил, які визнавали важливість кавалерії. Цей перехід був прагматичною відповіддю на зміну характеру загроз, що постали перед імперією, і підкреслює здатність Візантії до військових інновацій та адаптації. Стратегії і тактики, викладені у "Стратегіконі", впливатимуть на візантійську військову практику протягом століть, дозволяючи імперії орієнтуватися у викликах динамічного і часто ворожого геополітичного ландшафту.

Значним розвитком візантійської військової доктрини стало запровадження тематичної системи в 7 столітті, як відповідь на масові територіальні втрати і потребу в більш локалізованих оборонних механізмах. Ця система реорганізувала імперію в теми, або військові округи, кожен з яких керувався стратегом. Така децентралізація уможливила швидшу мобілізацію та оборону від вторгнень, докорінно змінивши військову та адміністративну структури імперії.

Візантійська імперія відома своїм виробництвом детальних військових посібників, які ще більше прояснювали її військову доктрину, що розвивалася.

Окрім "Стратегікону Маврікія", такі праці, як "Тактика" Лева VI у 10-му столітті, містили комплексні стратегії, що охоплювали все - від організації табору до облогової війни. Ці тексти відображають візантійський підхід до ведення війни, який наголошував на стратегії, інтелекті та адаптивності, а не на грубій силі.

Технологічні інновації відігравали вирішальну роль у візантійській військовій стратегії. Найвідомішою з них був "грецький вогонь" - сильно запалювальна зброя, що мала руйнівний ефект у морських битвах, особливо під час облоги Константинополя. Таємниця, що оточувала його склад і застосування, ілюструє візантійський акцент на технологічній перевазі і контролі над інформацією у військовій доктрині.

Візантійський військовий успіх залежав не лише від військової доблесті, але й від витонченого використання імперією розвідки та дипломатії. Імперія часто вдавалася до складних дипломатичних відносин і шпигунства, щоб запобігти загрозам або налаштувати потенційних ворогів один проти одного, зменшуючи потребу в прямій військовій участі. Таке стратегічне використання невійськових засобів для досягнення військових цілей є характерною рисою візантійського державотворення.

Еволюція візантійської військової доктрини мала тривалий вплив на середньовічну війну, впливаючи як на східні, так і на західні військові практики. Вживання і стійкість Візантійської імперії, незважаючи на постійні загрози, свідчать про ефективність її військових стратегій. Військові трактати імперії продовжували вивчати ще довго після її падіння, впливаючи на європейські війни в епоху Відродження і пізніше.

Розвиток візантійської військової доктрини підкреслює здатність імперії адаптуватися до мінливих обставин і загроз. Завдяки поєднанню успадкованих римських військових практик, інноваційних стратегій, технологічного прогресу та тонкого розуміння розвідки і дипломатії, Візантія створила військову доктрину, яка дозволила їй успішно орієнтуватися в складнощах середньовічної

війни. Спадщина візантійської військової думки продовжує вивчатися на предмет її внеску у військове мистецтво.

Століття війни дозволили візантійцям написати власні трактати про військові протоколи, які врешті-решт містили стратегії боротьби з традиційними ворогами держави. Ці посібники дозволили мудрості попередніх поколінь знайти свій шлях до нових поколінь стратегів.

Один з таких посібників, знаменита "Тактика" Лева VI Мудрого, містить інструкції для боротьби з різними ворогами, такими як:

Ломбарди та франки (остання назва використовувалася для позначення західноєвропейців загалом) визначалися як броньована кіннота, яка в прямому бою могла спустошити супротивника. Тому рекомендувалося уникати битв з ними. Однак у підручнику зазначається, що вони воювали без дисципліни, майже без бойового порядку і, як правило, мало хто з їхніх вершників проводив розвідку попереду війська, якщо взагалі проводив. Вони також не змогли укріпити свої табори на ніч.

Тому візантійському полководцю було рекомендовано боротися з таким супротивником за допомогою серії засідок і нічних нападів. Якщо ж справа доходила до битви, він повинен був вдавати втечу, залучаючи лицарів, щоб ті атакували його відступаюче військо - тільки для того, щоб натрапити на засідку. Візантійський полководець також пропонував затягнути кампанію і заманити ворога в пустельні райони, де військо не могло б прогодуватися з землі, таким чином змусивши "франкську" армію з її примітивною логістикою розбитися на безліч дрібних загонів, які потім можна було б розгромити по частинах.

Відомо, що мадяри і пачинаки воювали як загони легких вершників, озброєних луком, списом і ятаганом, а також використовували засідки і вершників для розвідки попереду війська. У бою вони наступали невеликими розрізненими групами, які переслідували передню лінію армії, атакуючи лише тоді, коли виявляли слабе місце.[10]

Генералу порадили розмістити своїх піхотних лучників на передовій. Їхні більші луки мали більшу дальність стрільби, ніж луки вершників, і тому могли тримати їх на відстані. Як тільки турки, переслідувані стрілами візантійських лучників, намагалися наблизитися на відстань дії їхніх луків, візантійська броньована кіннота збивала їх з ніг. Оскільки кочівники, як відомо, використовували стратегію удаваної втечі, генерала також застерігали від необдуманого переслідування, яке могло завести його військо в засідку. У битві з кочовиками йому радили по можливості закріплювати свої позиції біля річок, ярів або боліт, щоб унеможливити раптові тиллові або флангові атаки з боку висококомобільних кочовиків. Нарешті, якщо кочовики здійснювали наступальні операції, їм рекомендувалося робити це наприкінці зими і на початку весни, коли коні кочовиків були в найгіршій формі після багатьох місяців, коли вони їли мало трави.

Слов'янські племена, такі як серби, словенці та хорвати, все ще воювали як піші воїни. Однак скеляста і гірська місцевість Балкан сприяла засідкам лучників і списоносців зверху, коли військо могло бути замкнене в крутій долині.

Тому вторгнення на їхні території не рекомендувалося, хоча в разі необхідності рекомендувалося проводити ретельну розвідку, щоб уникнути засідок; такі вилазки найкраще здійснювати взимку, коли сніг може виявити сліди воїнів, а замерзлий лід забезпечить безпечний шлях до важкодоступних болотяних поселень. Під час полювання на слов'янські набіги або зустрічі з військом у полі зазначалося, що слов'яни билися з круглими щитами і майже без захисних обладунків. Таким чином, їхня піхота повинна бути легко розбита атакою броньованої кінноти.

Сарацинів вважали найнебезпечнішими з усіх ворогів, як зауважив Лев VI: "З усіх наших ворогів вони найрозумніше пристосувалися до наших звичаїв і військового мистецтва, а тому є найнебезпечнішими". Якщо в попередні століття вони керувалися релігійним запалом, то за правління Лева VI (886-912) вони перейняли деякі види озброєння і тактики візантійської армії. З іншого боку, Лев

VI вважав сарацинську піхоту трохи більше, ніж натовпом, який легко озброєний і не може зрівнятися з візантійською піхотою. Хоча сарацинська кавалерія вважалася прекрасною силою, їй бракувало дисципліни та організації візантійців, які в поєднанні з кінними лучниками та броньованою кавалерією становили смертельну суміш для легкої сарацинської кавалерії.

Поразки за гірськими перевалами Тавра змусили сарацинів зосередитися на набігах і грабіжницьких експедиціях замість того, щоб шукати постійних завоювань. Прорвавшись через перевал, їхні вершники з неймовірною швидкістю вривалися в землі.

Візантійський полководець повинен був негайно зібрати сили кінноти з найближчих тем і кинути тінь на наступаюче сарацинське військо. Така сила могла бути занадто малою, щоб кинути серйозний виклик загарбникам, але вона б утримала загони грабіжників від відриву від основної армії. Тим часом основна візантійська армія мала бути зібрана з усієї Малої Азії і зустріти сили вторгнення на полі бою. Інша тактика полягала в тому, щоб відрізати їм шлях до відступу через перевали. Візантійська піхота мала посилити гарнізони у фортецях, що охороняли перевали, а кіннота переслідувала загарбників, заганняючи їх у долину, щоб притиснути ворога до вузьких долин, де майже не було місця для маневру, і звідки вони ставали легкою здобиччю для візантійських лучників. Третя тактика полягала в тому, щоб розпочати контрнаступ на сарацинську територію, оскільки сарацинське військо, що наступало, часто розверталось, щоб захистити свої кордони, якщо до нього доходило повідомлення про напад.

Пізніше у військовому посібнику Никифора Фоки було додано, що якщо сарацинське військо вдасться наздогнати лише тоді, коли воно відступатиме, обтяжене здобиччю, то піхота армії повинна напасти на нього вночі з трьох боків, залишаючи єдиний шлях відступу - дорогу назад до своєї землі. Вважалося, що перелякані сарацини скоріше відступлять, ніж залишаться і будуть битися, щоб захистити свою здобич.

2.2 Реформи організації та тактики

Армія Юстиніана I стала результатом реорганізації, проведеної у п'ятому столітті, щоб відповісти на зростаючі загрози для імперії, найсерйознішою з яких була загроза з боку Перської імперії, що розширювалася. Зникли звичні легіони, когорти і али старого Риму, а на їхнє місце прийшли невеликі грецькі піхотні батальйони або кінні полки, які називалися арифмос, тагма або нумерус. Нумер налічував від 300 до 400 чоловік і командував ним стратиг. Дві або більше нумерів утворювали бригаду, або мойру; дві або більше бригад - дивізію, або мерос[8][2].

Існувало шість класифікацій військ:

Сторожові війська, що дислокувалися в столиці.

Комітатени - давньоримські польові армії. За часів Юстиніана їх частіше називали стратіотами. Регулярні солдати ранньої візантійської армії, стратіотаї набиралися переважно з підданих імперії у високогір'ї Фракії, Іллірікуму та Ісаурії.

Лімітанеї. Найменш змінений елемент римської армії, лімітанеї все ще виконували свої традиційні обов'язки з охорони кордонів та утримання гарнізонів прикордонних постів. Подібно до того, як комітатенів називали стратіотами за часів розквіту Юстиніанів, лімітанеї були відомі як акрітаї серед переважно грекомовних підданих Східної імперії. Ця грецька назва лімітанів як акрітаїв призвела до появи народних оповідань про героїзм лімітанів/акрітаїв, особливо популярної історії про героя Дігена Акрітаса під час війн між Візантією та різними арабськими халіфатами.

Федерати. Вони були відносно новим елементом армії, який набирали з п'ятого століття з варварів-добровольців. Вони були сформовані у кавалерійські підрозділи під керівництвом візантійських "готських" офіцерів. Заборона на

набір візантійських підданих була знята в шостому столітті, і їхній склад став змішаним.

Союзники. Це були загони варварів, гунів, герулів, готів або інших народів, які за договором зобов'язувалися надавати імперії військові підрозділи під командуванням своїх вождів в обмін на землю або щорічну субсидію.

Буцеларії. Приватні озброєні охоронці генералів, преторіанських префектів, офіцерів нижчого рангу та багатіїв, буцеларії часто становили значну частину кавалерії польової армії. Чисельність свити буцефалів залежала від багатства їхнього роботодавця. Рядовий склад називався гіпаспістай, або щитоносці, а офіцери - дорифорої, або списоносці. Дорифори складали урочисту присягу на вірність своєму патрону і на вірність імператору. Один з найвідоміших полководців того періоду, Белісарій, був дорифором у свиті Юстиніана до того, як став імператором. Буцефалами зазвичай були кінні війська, переважно гунни, готи та горці з Фракії або Малої Азії[9].

Розмір армії Юстиніана неясний. Бері, який писав у 1920-х роках, погодився з оцінкою 150 000 воїнів усіх класів у 559 році, яку наводить у своїй "Історії" Агафія Міринська. 10) Сучасні дослідники оцінюють загальну чисельність імператорської армії за часів Юстиніана від 300 000 до 350 000 воїнів. 11) Польові армії зазвичай налічували від 15 000 до 25 000 воїнів і були сформовані переважно з комітатів та федератів, посилені свитами полководців та варварськими союзниками. Показовим є експедиційне військо Белісарія під час відвоювання Карфагену у вандалів у 533 році.

Ця армія налічувала 10 000 піхотинців комітатів і федератів, а також 3 000 кінноти такого ж складу. Було 600 гунів і 400 герулів, всі кінні лучники, а також 1 400 або 1 500 кінних буцефалів зі свити Белісарія. Невелике військо, що налічувало менше 16 000 чоловік, вирушило з Босфору до Північної Африки на 500 кораблях під захистом 92 дромонів, або військових кораблів[12].

Тактика, організація і спорядження були значною мірою змінені для боротьби з персами. Візантійці запозичили у Персії складні захисні обладунки,

кольчуги, кіраси, каски та сталеві панцирі для тагми елітних важких кавалеристів, які називалися катафрактаріями і були озброєні луком і стрілами, а також мечем і списом.

Велика кількість легкої піхоти була озброєна луком, щоб підтримувати важку піхоту, відому як skutatii (що означає "щитоносці") або skutatoi. Вони носили сталевий шолом і кольчугу, а також мали при собі спис, сокиру і кинджал. Зазвичай вони займали центр грецької лінії бою. Піхота, озброєна списами, використовувалася для операцій у гірських районах.

Серед визначних військових подій за часів правління Юстиніана - битва при Дара в 530 році, коли Белісарій з 25 000 воїнів розбив 40-тисячну армію перського імператора. Окрім відвоювання Карфагену, про яке йшлося вище, Белісарій також відвоював у готів Сицилію, Неаполь, Рим та решту Італії у війні, що тривала з 535 по 554 рік. Іншим відомим полководцем того часу був імператорський євнух Нарсес, який розгромив готське військо при Буста Галлорум на східному узбережжі Італії в 552 році.

Наприкінці шостого століття імператор Маврикій або старші офіцери, які писали за нього, дуже детально описали візантійську армію того періоду в "Стратегіконі", посібнику для полководців. Маврікій, який правив з 582 по 602 рік, безумовно, мав великий військовий досвід. У 592 році він змусив персів підписати договір, який повернув імперії велику вірменську територію, втрачену в попередніх війнах. Потім Маврікій повернувся до західного кордону на Балканах. У війні, яка тривала до кінця його життя, він розгромив аварів і слов'ян, але не зміг здобути вирішальної перемоги[13].

Автор "Стратегікону" дає нам достовірне уявлення про візантійську армію та її війська, включаючи спорядження, запозичене у герулів, готів, слов'ян і особливо аварів, колись варварських ворогів усіх. Кавалеристи повинні були мати "плащі з капюшонами, що сягають щиколоток, які можна стягувати ремінцями і кільцями, разом з піхвами". Шоломи повинні були мати невеликі плюмажі зверху, а луки повинні були відповідати силі кожного чоловіка, їхні

футляри повинні були бути достатньо широкими, щоб у них могли поміститися натягнуті луки, а запасні тятиви зберігалися в сидельних сумках чоловіків. Чоловічі сагайдаки повинні мати чохла і вміщати 30 або 40 стріл, а також невеликі напилки та шила, які носили в лисинах. Кінні списи повинні бути "аварського типу з шкіряними ремінцями посередині держака і з вимпелами". Чоловіки також повинні були мати "шаблі і круглі нашійники аварського типу з лляною бахромою назовні і вовняною всередині". Молоді іноземці, які не вміють володіти луком, повинні були мати списи і щити, а буцегарні - залізні рукавиці і маленькі китиці, що звисали зі спинних ременів і шийних ременів їхніх коней, а також маленькі вимпели, що висіли на їхніх власних плечах поверх жупанів, "бо чим гарніший воїн у своєму озброєнні, тим більше впевненості він набуває в собі і тим більше страху він вселяє ворогові". Очевидно, передбачалося метання списів, оскільки військо повинно мати "два списи, щоб мати запасний на випадок, якщо перший промахнеться. Некваліфіковані люди повинні використовувати легші луки"[14].

Далі в інструкції описується кінське спорядження та одяг солдата. "Коні, особливо офіцерські та інших спеціальних військ, особливо ті, що перебувають у перших рядах бойової лінії, повинні мати захисні залізні обладунки на голові та нагрудні пластини із заліза або повсті, або ж нагрудні та шийні покривала, як у аварців. Сідла повинні бути покриті великими і товстими полотнищами; вуздечки повинні бути хорошої якості; до сидел повинні бути прикріплені два залізних стремена, ласо з ременем, попруга, сидельна сумка, достатньо велика, щоб вмістити три-чотири денні пайки, коли це необхідно. На спинному ремені має бути чотири китиці, одна зверху на голові, а друга під підборіддям"[15].

"Одяг чоловіків, - продовжує "Стратегікон", - особливо їхні туніки, чи то з льону, чи то з козячого волосу, чи то з грубої вовни, має бути широким і повним, скроєним за аварським зразком, щоб можна було застібати, щоб прикривати коліна під час їзди верхи і надавати охайного вигляду. Вони також повинні бути забезпечені дуже великим плащем або повстяною мантиєю з капюшоном і широкими рукавами, достатньо великим, щоб носити його поверх свого

озброєння, включаючи поштову сумку і лук". "Кожен загін повинен мати намет, а також серпи і сокири на випадок непередбачених обставин. Добре мати намети аварського типу, які поєднують практичність з гарним зовнішнім виглядом"[15].

"Чоловіки, - йдеться у "Стратегіконі", - неодмінно повинні бути зобов'язані надавати собі слуг, рабів чи вільних... Якщо вони знехтують цим і опиняться без слуг, то під час битви доведеться відрядити частину воїнів до обозу, і в строю залишиться менше воїнів, які б'ються. Але якщо, як це легко може статися, деякі з чоловіків не можуть дозволити собі слуг, тоді потрібно буде вимагати, щоб троє або четверо солдатів об'єдналися, щоб утримувати одного слугу. Аналогічним чином слід розпорядитися і з в'ючними тваринами, які можуть знадобитися для перевезення пошти і наметів"[16].

Далі в посібнику описується система ідентифікації підрозділів, яка звучить як попередник середньовічної геральдики. Прапори меросу або дивізії повинні бути одного кольору. Стрічки його безпосередніх підрозділів, кількох муару або бригад, також повинні мати свій власний колір. Таким чином, в інструкції зазначено, що "кожна окрема тагма (батальйон або ескадрон) може легко розпізнати свій власний штандарт. Інші розпізнавальні знаки, відомі солдатам, повинні бути нанесені на поля прапорів, щоб їх можна було легко розпізнати за меросом, муарою і тагмою. Штандарти мерархів (командирів меросів) повинні бути особливо виразними і помітними, щоб їх могли розпізнати війська на великій відстані"[17].

Стратегікон більш коротко описує піхоту. Вони повинні носити готичні туніки "до колін або короткі, розділені з боків, і готичні черевики з товстими підошвами, широкими носками і простими швами, застібнуті не більше ніж на дві застібки, підошви яких для більшої міцності пронизані кількома цвяхами". Не рекомендується носити чоботи або сап'янці, "бо вони непридатні для маршу, а якщо їх носити, то вони сповільнюють рух. Їхні плащі повинні бути простими, не схожими на болгарські плащі. Волосся повинно бути коротко підстрижене, а краще, якщо не дозволяти йому відростати довгим"[18].

Описи озброєння "важкоозброєних піхотинців" не менш лаконічні. "Воїни кожної арифмоси або тагми, - йдеться у "Стратегіконі", - повинні мати щити одного кольору, герулієві мечі, списи, шоломи з невеликими плюмажами і китицями зверху і на щоках - принаймні перші воїни в лаві повинні мати такі - пращі, а також дротики зі свинцевими вістрями. Відібрані чоловіки загону повинні мати поштові плащі, всі, якщо це можливо, але в будь-якому випадку перші двоє в загоні. Вони також повинні мати залізні або дерев'яні сагайдаки, принаймні перший і другий у кожній чоті"[19].

Легкоозброєний піхотинець, все ще цитуючи "Стратегікон", "повинен носити на плечах луки з великими сагайдаками, що вміщують близько 30 або 40 стріл. Вони повинні мати невеликі щити, а також арбалети з короткими стрілами в невеликих сагайдаках. З луків можна стріляти на велику відстань і завдавати шкоди ворогові. Для чоловіків, які не мають луків або не є досвідченими лучниками, слід забезпечити невеликі списи або слов'янські списи. Вони також повинні мати при собі дротики зі свинцевими наконечниками в шкіряних футлярах і пращі"[19].

Різноманітність озброєння

Луки та стріли: Використання луків дозволяло піхотинцям завдавати шкоди ворогові з безпечної відстані. Велика кількість стріл у сагайдаках забезпечувала здатність підтримувати тривалу стрільбу без потреби в швидкому поповненні боєприпасів.

Арбалети: Хоча арбалети мали меншу дальність, ніж традиційні луки, вони відомі своєю здатністю пробивати броню. Використання коротких стріл з арбалетів могло бути ефективним проти важкоозброєних противників.

Списи та дротики: Для тих, хто не володів майстерністю лучника, списи ставали альтернативою, забезпечуючи ефективну ближню атаку. Слов'янські списи, згадані у тексті, могли мати особливості дизайну, які робили їх особливо ефективними в конкретних бойових умовах. Дротики із свинцевими

наконечниками могли використовуватися для додаткової дальності та проникаючої здатності.

Тактичне застосування

Різноманітність озброєння дозволяла візантійським піхотинцям адаптуватися до різних бойових сценаріїв. Вони могли стріляти з луків на великі відстані, використовувати арбалети для боротьби з броньованими противниками та застосовувати списи та дротики в ближньому бою або при специфічних тактичних завданнях.

Цей підхід не лише збільшував гнучкість війська на полі бою, але й дозволяв максимально ефективно використовувати доступні ресурси, що було критично важливим у умовах, коли імперія постійно зазнавала як внутрішніх, так і зовнішніх викликів.

Чисельність візантійської армії і флоту в 565 році, за оцінками Тідголда, становила 379 300 чоловік, з яких польова армія і частина гвардії - 150 300, а прикордонні війська, частина гвардії і веслярі - 229 000. Ці цифри, ймовірно, зберігалися протягом усього правління Маврікій. Однак найбільша польова армія, згадана в "Стратегіконі", налічувала 34 384 особи (16 384 важкої піхоти, 8 000 легкоозброєних солдатів і 10 000 кавалерії), що наводиться як приклад "минулого, коли легіони складалися з великої кількості людей". Пишучи про свій час, Маврікій зазначає, що армія чисельністю понад 24 000 чоловік повинна бути розділена на чотири частини, а армія чисельністю менше 24 000 - на три. В іншому розділі Маврікій описує формування кавалерійських тагм чисельністю від 300 до 400 чоловік у морії чисельністю від 2 000 до 3 000, а морій - у мероси чисельністю від 6 000 до 7 000[20][21].

Теми (гр. θέματα) були адміністративними одиницями імперії, в яких генерал (гр. στρατηγός, стратег) здійснював як цивільну, так і військову юрисдикцію, а суддя (Κριτής του Θέματος, Krites tou thematos) володів судовою владою. Назва дивна; найближча здогадка Тредгольда полягає в тому, що слово "тема" використовувалося для позначення "місця розташування". Сучасні

історики сходяться на думці, що назви перших театрів походять від польових армій, які були розквартировані в Малій Азії.

Теми були організовані як відповідь на величезні військові та територіальні втрати, понесені під час завоювань мусульманського Рашидунського халіфату - Сирії в 637 році, Вірменії та Єгипту в 639 році, Північної Африки в 652 році та Кіпру в 654 році. Тредгольд наводить підрахунки, згідно з якими населення імперії скоротилося з 19,5 мільйонів у 560 році до 10,5 мільйонів у 641 році. У той же час чисельність збройних сил впала з 379 300 чоловік до 129 000[20].

До 662 року імперія втратила більше половини своєї території за 30 років, і перші згадки з'являються у збережених записах про теати під командуванням генералів, або стратегів, що були залишками колишніх мобільних армій, які тепер були розквартировані у визначених округах. Пізніше, коли стало важко виплачувати платню готівкою, солдатам почали надавати земельні наділи в межах їхніх округів для забезпечення їхньої підтримки[22].

Дати цього процесу не визначені, але Тредгольд вказує на 659-662 роки як найбільш вірогідні часові рамки, оскільки це період, коли імператор Констанс II уклав перемир'я з арабами, що дало армії час на перегрупування, у уряду закінчилися гроші для виплати військ, і величезні втрати території імперії припинилися. Темати стали оплотом проти арабських вторгнень і набігів, який проіснував до кінця 11 століття. Темати також були сформовані на заході, як відповідь на вторгнення сербів і болгар, які відсунули кордон імперії від річки Дунай на південь до Фракії та Пелопоннесу[23].

Всі п'ять оригінальних театрів знаходилися в Малій Азії і походили від більш ранніх мобільних польових армій. Ними були

Вірменська тема (Θέμα Ἀρμενιάκων, Thema Armeniakōn), вперше згадана в 667 році, була наступницею армії Вірменії. Вона займала старі території Понту, Малої Вірменії та північної Каппадокії зі столицею в Амасеї

Анатолійська тема (Θέμα Ἀνατολικῶν, *Thema Anatolikōn*), вперше згадана в 669 році, була наступницею Армії Сходу (Ἀνατολῇ). Вона охоплювала центральну частину Малої Азії, а її столицею був Аморій.

Опсікійська тема (Θέμα Ὀψικίου, *Thema Opsikίου*), вперше згадана у 680 році, була місцем, де була створена імператорська свита (латинською *Obsequium*). Вона охоплювала північно-західну частину Малої Азії (Віфінію, Пафлагонію та частину Галатії) і базувалася в Нікеї. Його командувач носив титул комеса ("графа")

Фракійська тема (Θέμα Θρακησίων, *Thema Thrakēsión*), вперше згадується в 680 році, була наступницею армії Фракії. Вона охоплювала центрально-західне узбережжя Малої Азії (Іонію, Лідію та Карію) зі столицею в Ефесі.

корпус карабісян (Καραβησιάνοι, *Karabēsianoí*), вперше згадується у 680 році, ймовірно, сформований із залишків армії Іллірика або старої *quaestura exercitus*. Вона займала південне узбережжя Малої Азії та Егейські острови зі столицею в Атталей. Це був військово-морський корпус (κάραβις означає "корабель"), а його командувач носив титул друнгарія. На початку 8-го століття його замінили на кібіреоти на початку 8-го століття.

У межах кожної теми чоловіки, які мали на це право, отримували земельні наділи, щоб утримувати свої сім'ї та облаштовувати їх. Після повстань, посилених великими розмірами цих підрозділів, Лев III Ісавр, Феофіл і Лев VI Мудрий відреагували на них розбиттям тем на менші області і розподілом контролю над арміями в межах кожної теми між різними турмаями. Великі ранні теми були поступово розділені у 8-9 століттях, щоб зменшити владу їхніх правителів, тоді як у 10 столітті на Сході на завойованих територіях були створені нові, набагато менші теми, які отримали назву "вірменські теми", оскільки багато з них були заселені вірменами. Якщо в Успенському Тактиконі бл. 842 р. перераховано 18 стратегів тем, то в *De Thematibus* бл. 940 р. - 28, а в Ескоріальському Тактиконі, написаному бл. 971-975 рр., перераховано майже 90 стратегів тем та інших військових команд[24].

Сицилія була повністю втрачена для розширюваного Сицилійського емірату на початку правління Костянтина VII у 905 році, а Кіпр був кондомініумом, який спільно управлявся з Аббасидським халіфатом до його відвоювання Никифором II Фокою в 965 році. Сам Константинополь перебував під управлінням єпарха і захищався численними тагматами та поліцією.

За оцінками Тредгольда, у 774 році населення імперії становило 7 мільйонів, а армія і флот налічували 118 400 осіб. Це включало 62 000 тематичних військ у 10 темах (в тому числі 4 000 морських піхотинців у морських темах Еллади і Кібіру), 18 000 у шести тагмах і 38 400 веслярів, розподілених між імператорським флотом і морськими темами. До 840 року населення зросло на мільйон, а армія збільшилася до 154 600 осіб. У 20 темах налічувалося 96 000 солдатів і морських піхотинців, а в тагмах - 24 000, тоді як кількість імперських і тематичних веслярів скоротилася до 34 200[25].

Під керівництвом тематичних стратегів турмархай командував від двох до чотирьох дивізій солдатів і територіями, які називалися турмай. Під їхнім керівництвом *droungarioi* очолювали підрозділи, що називалися *droungoi*, кожен з яких налічував тисячу солдатів. На місцях ці підрозділи поділялися на банди номінальною чисельністю 300 чоловік, хоча іноді їхня чисельність зменшувалася до трохи більше 50. Знову ж таки, за створенням цих підрозділів значною мірою стояв страх перед тим, що вони можуть стати основою для ефективних повстань.

2.3 Причини та наслідки проведених реформ

Візантійська імперія, відома своїми витонченими військовими стратегіями і структурами, протягом своєї історії пережила кілька значних реформ, які були викликані різними внутрішніми і зовнішніми тисками і мали довготривалі наслідки для її військових і суспільних структур.

Реформи в армії Візантійської імперії можна розглядати як відповідь на зовнішні та внутрішні виклики, які змінювалися протягом існування імперії. Періоди занепаду та відродження імперії, її взаємини з сусідніми державами та внутрішньополітичні боротьби суттєво впливали на реформування військової справи.

Реформи в армії Візантійської імперії дійсно можна розглядати як багатовимірний відповідь на постійно мінливі зовнішні та внутрішні виклики, які впливали на імперію на різних етапах її історії. Розглянемо докладніше, як ці фактори формували військову політику Візантії.

Зовнішні виклики та відповіді

Візантійська імперія знаходилась у вельми складному геополітичному середовищі, вічно відчуваючи тиск від сусідніх держав. Це вимагало постійної адаптації та зміцнення її військових потужностей.

- Перська та арабська загроза: Завдяки реформам імператора Маврикія (582–602) була змінена структура армії, а нова тактика була адаптована для протидії кавалерійським силам. Пізніше, з появою арабської загрози, імператори як Лев III зреагували створенням тематичної системи, що дозволило більш ефективно управляти ресурсами оборони на кордонах.
- Болгарська та сербська загроза: Військові реформи імператора Василя II спрямували на зміцнення військової могутності проти слов'янських народів на Балканах.

Внутрішні виклики

Політичні розбрати, династичні конфлікти та економічні проблеми також вимагали змін у військовій структурі.

- Династичні конфлікти: Часті зміни влади часто призводили до військових переворотів, що стимулювали імператорів таких як Олексій I Комнін до реформи армії, щоб забезпечити власну безпеку та стабільність держави.
- Економічний занепад: Протягом історії Візантії, особливо після фінансових та військових витрат, пов'язаних з веденням тривалих воєн, імперія переживала економічні кризи. Це змусило імператорів вводити реформи, спрямовані на оптимізацію витрат та посилення місцевої оборони.

Відродження та нові стратегії

Періоди відродження, як наприклад за Македонської династії, відзначалися активними зусиллями з реформування армії, щоб відновити втрачені території та зміцнити оборонні потужності імперії.

- Мілітаристичне відродження: Імператори, як Нікіфор Фока, активно розвивали військові технології, зокрема впроваджували новітні обладунки і озброєння, а також стратегічно використовували інженерні війська для облоги міст.

Ці військові реформи не тільки демонструють здатність Візантії адаптуватися до змінюваних обставин, але й підкреслюють важливість сильної та гнучкої військової системи для довгострокового виживання імперії.

Причинами реформ у військовій сфері часто ставали зовнішні загрози, як, наприклад, напади кочових племен або війни з іншими державами. Втрати територій, виснажливі війни та необхідність захисту меж імперії змусили правителів шукати нові підходи до організації армії. Це включало як перегляд тактики і стратегії, так і розвиток військової техніки та логістики

Наприклад, під час правління Юстиніана I були зроблені спроби відновити велич Римської імперії, що призвело до значного розширення територій і, відповідно, до збільшення потреби в ефективній армії. Ці амбіції спонукали до реформ, які мали на меті створення могутньої та ефективної військової сили.

Однією з ключових наслідків військових реформ стало посилення обороноздатності імперії. Вдосконалення фортифікаційних споруд, розвиток військового флоту та нові тактичні підходи дозволяли Візантії успішно протистояти ворогам і забезпечувати відносну стабільність в регіоні

Втім, реформи не завжди могли вирішити всі проблеми. Великі витрати на військові потреби, постійні зовнішні загрози та внутрішньополітичні боротьби виснажували економіку та державний апарат, що іноді призводило до внутрішніх конфліктів і зменшення ефективності управління державою. Постійні війни і необхідність утримання великої армії ставали суттєвим тягарем для державної казни, що могло призвести Візантійська імперія, з її довгою історією, стикалася з численними викликами, які вимагали постійного реформування армії. Причинами цих реформ були як внутрішні, так і зовнішні фактори, включаючи політичні зміни, економічні потреби, технологічний розвиток і, звісно, зовнішні загрози.

З одного боку, зовнішні загрози, як-от війни з сусідніми державами та напади кочових народів, вимагали від імперії адаптації та посилення військової могуті. Наприклад, постійна загроза від сасанідської Персії, пізніше арабських завоювань, а також війни з Болгарським і Сербським царствами змусили Візантію переосмислити свою військову стратегію та тактику. Це включало розвиток міцних фортець, удосконалення військових тактик і збільшення розмірів флоту.

Зовнішні загрози, з якими стикалася Візантійська імперія, вимагали невинних військових інновацій та адаптацій. Протистояння з сильними державами та напади кочових народів змушували імперію не тільки розвивати

свої оборонні здібності, але й постійно переглядати і удосконалювати свої військові стратегії.

Постійна загроза від Сасанідської Персії спонукала Візантію до розбудови міцних фортець уздовж своїх східних кордонів. Ці укріплення були розраховані не лише на пасивну оборону, але й на здатність витримати тривалі облоги. Вони ставали опорними пунктами для військових, які могли швидко реагувати на перські напади.

З появою арабських завоювань, які принесли новий стиль ведення бойових дій, Візантія мусила адаптуватися до викликів пов'язаних із мобільнішими та більш агресивними силами. Це вимагало не просто стійкості стін та фортець, але й розробки тактик, здатних протистояти швидким наскокам і рейдам. Тому візантійські воєначальники почали більше уваги приділяти кавалерії та мобільності своїх військ.

Також Візантія виявила потребу в сильному військово-морському флоті для захисту своїх морських кордонів і торгових шляхів, особливо в Середземному морі. Розвиток флоту давав змогу імперії не тільки захищати свої порти та берегові міста, але й проводити амфібійні операції, що були життєво важливими під час війн із Болгарією та Сербією. Ці кампанії часто включали десантні операції та використання флоту для блокад та атак на ворожі порти, що дозволяло Візантії вести війну на кількох фронтах.

Таким чином, зовнішні загрози вимагали від Візантії не лише зміцнення своїх оборонних можливостей, але й гнучкості в тактиці та стратегії, адаптування до нових військових технологій та стилів ведення війни. Відповідь на ці виклики змушувала імперію постійно інновувати та змінюватися, що дозволяло їй виживати і зберігати свої позиції серед численних ворогів.

З іншого боку, внутрішні фактори, як-от економічні складнощі, внутрішньополітичні конфлікти та потреба в ефективному адмініструванні величезної території, також впливали на військові реформи. Економічні труднощі, зокрема, вимагали від імператорів знаходити баланс між потребою

утримувати велику і добре оснащену армію та обмеженими державними ресурсами. Це часто призводило до інновацій у логістиці та військовій адміністрації, а також до реорганізації військових формувань.

Візантійська імперія часто стикалася з економічними складнощами, які вимагали від імператорів адаптувати військову політику до обмежених ресурсів, а також забезпечити ефективне управління великою територією імперії. Ці складнощі впливали на військові реформи на кількох рівнях:

Економічні труднощі та інновації в логістиці

1. **Оптимізація витрат:** Імператори, такі як Олексій I Комнін, відповідали на фінансові труднощі шляхом оптимізації військових витрат, включаючи використання найманців замість постійних регулярних військ, що дозволяло зменшити витрати на утримання і навчання.
2. **Логістика постачання:** Забезпечення армій, розташованих на віддалених кордонах імперії, було складним завданням. Візантійці розробили складну систему логістики, що включала мережу складів і депо для зберігання та розподілу провізії, зброї та інших необхідних матеріалів.

Внутрішньополітичні конфлікти та військова адміністрація

1. **Децентралізація влади:** Відповіддю на внутрішньополітичні конфлікти часто ставала децентралізація влади. Тематична система, яка передбачала поділ імперії на військові дистрикти (теми), дозволяла місцевим командирам контролювати військові та адміністративні аспекти управління територіями, сприяючи більш ефективному реагуванню на місцеві заворушення та зовнішні загрози.
2. **Реорганізація військових формувань:** Потреба в більш гнучких і мобільних військових одиницях призвела до реорганізації армії. Під час великих військових кампаній, таких як ті, що були проведені за часів Македонської династії, армія була структурована таким чином, щоб

максимально використати спеціалізовані підрозділи, включаючи катафрактаріїв та легку піхоту.

Потреба в ефективному адмініструванні великої території

1. **Комунікація та контроль:** Для ефективного адміністрування величезної території була важлива система швидкого і ефективного спілкування між столицею та периферійними територіями. Імперія використовувала розвинену мережу доріг, а також сигнальні вежі для передачі військових та адміністративних повідомлень.

Відповідь на внутрішні та зовнішні виклики через військові та адміністративні реформи підтверджує гнучкість та стратегічний підхід Візантійської імперії у вирішенні проблем, з якими вона стикалася протягом своєї історії.

Наслідки військових реформ у Візантійській імперії були значними. З одного боку, вони дозволили імперії ефективно протистояти зовнішнім загрозам і захистити свої кордони протягом століть. Зміцнення фортець, розвиток морського флоту і удосконалення військових тактик зробили Візантію однією з найміцніших військових сил свого часу. Однак, постійні війни та військові реформи також ставали значним тягарем для державного бюджету, виснажують. Військові реформи у Візантійській імперії були важливою частиною її військової та політичної стратегії, що дозволяло імперії адаптуватися до змінних умов і викликів. Ці реформи були відповіддю на зовнішні загрози, такі як війни з сусідніми державами та напади кочових народів, а також на внутрішні виклики, включаючи політичні зміни та економічні потреби.

Одним із періодів, коли було проведено значні реформи, був час правління імператора Юстиніана I, який прагнув відновити велич Римської імперії та розширити її території. Ці амбіції спонукали до реформ, спрямованих на створення могутньої та ефективної військової сили. Ці дії включали удосконалення фортифікаційних споруд, розвиток військового флоту та впровадження нових тактичних підходів

РОЗДІЛ 3. ВІЙСЬКОВІ ОПЕРАЦІЇ РОМЕЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: ПОДІЇ ТА БИТВИ

3.1 Огляд важливих військових кампаній та битв

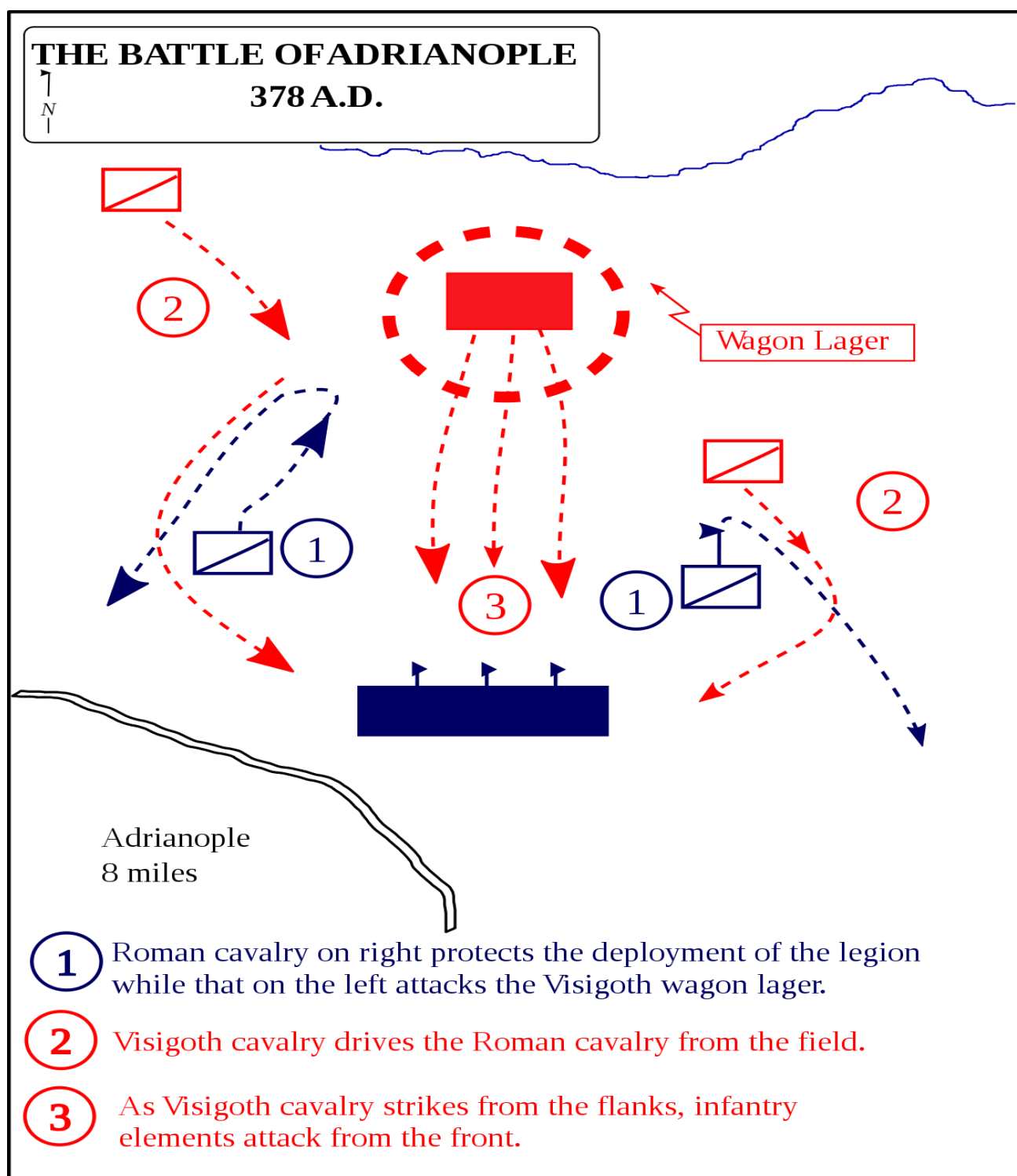
Битва при Адріанополі (378 рік):

Встановивши контроль над Дунаєм, вестготи на чолі з Фрітігерном та остготи під командуванням Алатея і Сафракса попрямували до Константинополя. Валенс, римський імператор на сході, вивів велике військо з міста назустріч їм. В Адріанополі (нині Едірне) вони знайшли вестготів Фрітігерна, які отаборилися на вершині пагорба, а їхні вози оточили вершину імпровізованої фортеці. Самовдоволені римські командири розпочали штурм, не чекаючи наказу; загони наступали по частинах, і римські війська розгубилися в сум'ятті. У цьому безладді їх атакували остготські вершники, які, за словами Амміана, "спустилися з гори, як блискавка". Готи знищили римську армію Валенса; за деякими даними, римляни втратили до 40 000 чоловік. Валенс, який не дочекався підкріплення від Граціана, свого племінника і співімператора, загинув на полі бою. Битва при Адріанополі, Адріанополь також пишеться Адріанополіс, (9 серпня 378 року н.е.), битва, що відбулася біля сучасного Едірне, в європейській Туреччині, в результаті якої римська армія під командуванням імператора Валенса зазнала поразки від германських вестготів на чолі з Фрітігерном, а також від остготського та іншого підкріплення. Це була велика перемога варварських вершників над римською піхотою, яка поклала початок серйозному вторгненню германців на римську територію.

Переконлива поразка імператора Валенса від готів під Адріанополем виявила вразливість римлян перед "варварськими" нападами. Історик IV століття Амміан Марцеллін писав: "Ніколи, з часів битви при Каннах, не було такої різанини". Проте Римська імперія на сході вижила і дала відсіч після цієї катастрофи.

Готи германського походження заселили території на північ від Чорного моря. У четвертому столітті вони у великій кількості рушили на захід, витіснені лютими гунами, що прийшли з центральноазіатських степів. Вестготи (західні готи) були допущені до Римської імперії як іммігранти, щоб оселитися на прикордонних територіях у Болгарії та Фракії. Остготам (східним готам) було відмовлено в дозволі оселитися всередині імперії, але вони все одно перетнули кордон. Відносини з римською владою невдовзі погіршилися, і готи підняли повстання.

Встановивши контроль уздовж Дунаю, вестготи на чолі з Фрітігерном та остготи під командуванням Алатея і Сафракса попрямували до Константинополя. Валенс, римський імператор на сході, вивів велике військо з міста назустріч їм. В Адріанополі (нині Едірне) вони знайшли вестготів Фрітігерна, які отаборилися на вершині пагорба, а їхні вози оточили вершину імпровізованої фортеці. Самовдоволені римські командири розпочали штурм, не чекаючи наказу; загони наступали по частинах, і римські війська розгубилися в сум'ятті. У цьому безладді їх атакували остготські вершники, які, за словами Амміана, "спустилися з гори, як блискавка". Готи знищили римську армію Валенса; за деякими даними, римляни втратили до 40 000 чоловік. Валенс, який не дочекався підкріплення від Граціана, свого племінника і співімператора, загинув на полі бою.

M

Рис.3.1 Схема битви під при Адріанополі

Битва на річці Ярмук (636):

Після нищівного удару, завданого персам Сасанідів під Фіразом, мусульманські арабські війська під командуванням Халіда ібн аль-Валіда розбили армію християнської Візантійської імперії під Ярмуком на кордоні сучасних Сирії та Йорданії. Битва при Ярмуку, що розпочалася 20 серпня 636 року, мала тривати шість днів.

Після перемоги при Фіразі Халід фактично підкорив Месопотамію. Прагнучи зупинити мусульманську експансію, візантійці згуртували всі наявні сили. Візантійський імператор Іраклій, переможець Ніневії, уклав союз із Сасанідами - дві імперії прагнули об'єднати свої виснажені ресурси, щоб зупинити арабський наступ.

Зі свого боку, Іраклій зібрав велику армію з візантійців, слов'ян, франків та арабів-християн і розташував її в Антіохії на півночі Сирії. Іраклій намагався відтягнути будь-яку битву, вивчаючи дипломатичні можливості, поки він чекав на прибуття більших сил від свого союзника Сасанідів. Тим часом, стурбований тим, що візантійське військо зібралося в Сирії, в той час як мусульманські сили були роздроблені щонайменше на чотири окремі групи, Халід скликав військову раду і успішно аргументував необхідність об'єднання всієї арабської армії, щоб протистояти Іраклію.

Коли дві армії зустрілися, Іраклій мав намір проявити обережність і виснажити мусульман серією невеликих битв. Але Сасаніди так і не прибули, і після шести днів виснажливих боїв Халід втягнув візантійців у широкомасштабну битву. Це закінчилося тим, що візантійці в безладі відступили, гнані арабами з піщаним вітром за спиною. Оточені з трьох боків, багато візантійських військ, що втікали, впали на смерть у вузькій ущелині. Ярмук став найбільшою перемогою Халіда і поклав край візантійському пануванню в Сирії. Вона стала головним фактором у піднесенні влади новонародженого Халіфату над владою Візантійської імперії в більшій частині

регіону, а наступного року капітуляція Єрусалиму відбулася. Після битви Іраклій був змушений зосередитися на обороні Анатолії та Єгипту.

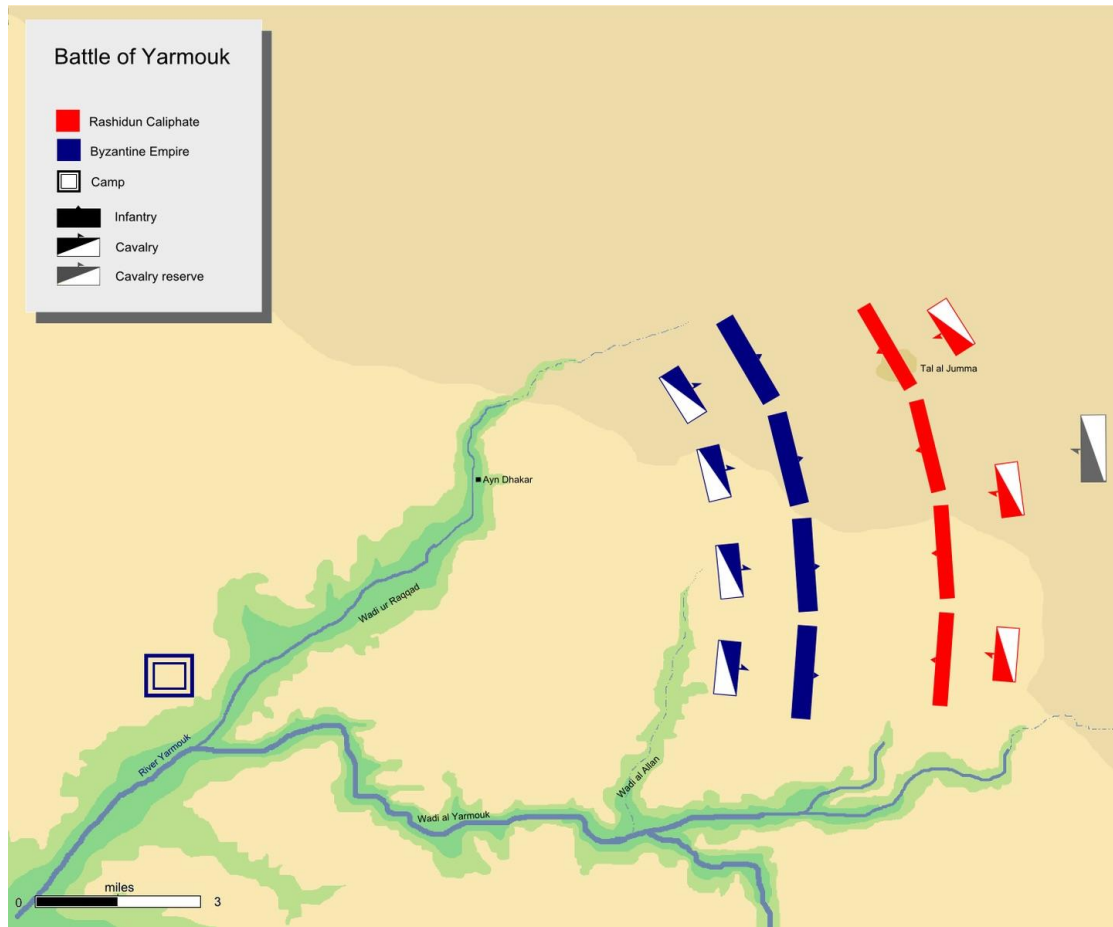

Рис. 3.2 Битва на річці Ярмук

Битва при Акроїноні (740 р.): Надія для Візантійської імперії

З початку мусульманських завоювань Візантійська імперія, як найбільша, найбагатша та найсильніша у військовому відношенні держава, що межувала з розширюваним Халіфатом, була головним ворогом мусульман. Після катастрофічної битви при Севастополі візантійці здебільшого обмежилися стратегією пасивної оборони, тоді як мусульманські армії регулярно здійснювали набіги на Анатолію, яку контролювала Візантія. [3]

Після того, як Омейяди не зуміли захопити візантійську столицю, Константинополь, у 717–718 роках, на деякий час відвернули свою увагу кудись інше. Проте з 720/721 рр. вони відновили свої експедиції проти Візантії за регулярною схемою: кожного літа починалися одна або дві кампанії (мн. *ṣawā'if*,

одн. *ṣā'ifa*), іноді супроводжувані морською атакою, а іноді супроводжувані зимовими експедиціями (*shawātī*). Вони більше не були спрямовані на постійне завоювання, а були досить широкомасштабними набігами, які грабували та спустошували сільську місцевість і лише іноді нападали на форти чи великі поселення. Набіги цього періоду також були здебільшого обмежені центральним Анатолійським плато (переважно його східною половиною, Каппадокією) і лише рідко досягали периферійних узбережжя.[4][5]

За агресивнішого халіфа Хішама ібн Абд аль-Маліка (правління 723–743 рр.) арабські набіги набули значного характеру і їх очолювали деякі з найздібніших генералів халіфату, включаючи князів династії Омейядів, таких як Маслама ібн Абд. аль-Малік або власні сини Хішама Муавія, Маслама та Сулейман.[6] Однак поступово успіхи мусульман зменшилися, особливо тому, що їхні ресурси були втягнуті в наростаючий конфлікт з хозарами на Кавказі.[7][8] Набіги тривали, але арабські та візантійські хроністи згадують менше вдалих захоплень фортець чи міст. Тим не менш, у 737 році велика перемога над хозарами дозволила арабам переключити увагу та активізувати свої кампанії проти Візантії. Таким чином у 738 і 739 роках Маслама ібн Хішам керував успішними набігами, включаючи захоплення міста Анкіра. У 740 році Хішам зібрав найбільшу експедицію свого правління, призначивши її очолити свого сина Сулеймана.

Проте неприступні стіни та винаходи, такі як славнозвісний грецький вогонь, врятували Візантію від передчасного кінця. Ворожі вторгнення в Анатолію продовжилися в 720-х роках, а інтенсивність набігів зростає протягом наступного десятиліття. Потім, у 740 році, халіф Хішам ібн Абд аль-Малік розпочав велике вторгнення. Мусульманське військо чисельністю 90 000 чоловік (число, ймовірно, перебільшене істориками) увійшло в Анатолію, маючи намір захопити великі міські та військові центри. Десять тисяч чоловік здійснили набіг на західне узбережжя, базу рекрутів для імперського флоту, в той час як головні сили, чисельністю 60 000 чоловік, наступали на Каппадокію. Нарешті, третя армія рушила до форту Акрройнон, стрижня візантійської оборони в регіоні.

Без відома ворогів, імператорська армія знала про їхні пересування. Імператор Лев III Ісавр та його син, майбутній імператор Костянтин V, особисто керували військами. Подобиці битви уривчасті, але схоже, що імператорська армія перехитрила ворога і здобула нищівну перемогу. Обидва арабські командири загинули разом із 13 200 солдатами.

Хоча ворог спустошив місцевість, дві армії, що залишилися, не змогли взяти жодної значної фортеці чи міста. Акроїнон став великим успіхом для візантійців, оскільки це була перша перемога, де вони здолали арабські війська в битві. Крім того, цей успіх переконав імператора продовжувати політику іконоборства, яка призвела до повсюдного знищення релігійних зображень і конфлікту з Папою Римським. Імператор та його наступники вважали, що поклоніння іконам гнівить Бога і ставить імперію на межу загибелі.

Імператор міг мати рацію, оскільки битва при Акроїноні стала переломним моментом, що призвів до зменшення арабського тиску на Імперію. Вона також сприяла ослабленню Омейядського халіфату, який Аббасиди повалили протягом десятиліття. Мусульманські армії не розпочинали жодного великого наступу протягом наступних трьох десятиліть, що дало Візантії дорогоцінний час для відновлення і навіть переходу в наступ. Нарешті, у 863 році візантійці здобули вирішальну перемогу в битві при Лалакаоні, ліквідувавши арабську загрозу і провістивши епоху візантійського піднесення на Сході.

Після катастрофи при Ярмуку 636 року н.е. Візантійська імперія - також відома як Східна Римська імперія - втратила значну частину своїх територій під ударами арабських загарбників. На початку 8-го століття багаті провінції Сирії, Палестини, Єгипту та Північної Африки були втрачені назавжди. Після повного відступу імператорських армій араби рушили до Анатолії, серцевини імперії. Столиця Константинополь пережила дві облоги, але була врятована своїми неприступними стінами. На заході зруйнувався дунайський кордон, що дозволило болгарам створити своє королівство на Балканах. Проте Візантія не

впала. Навпаки, вона відскочила і перейшла в наступ протягом 9-го і 10-го століть, подвоївши свій розмір.

Мілітаризація імперської адміністрації, реорганізація армії та майстерна дипломатія створили могутню середньовічну державу. Однак на кожного переможеного ворога з'являвся новий - сельджуки, нормани, Венеція, турки-османи... Внутрішня боротьба та міжусобні війни ще більше послаблювали військовий потенціал імперії та підривали її обороноздатність. Після останнього відродження у 12 столітті Візантійська імперія почала занепадати. Через два століття імперія була лише тінню своєї колишньої сутності, що складалася зі столиці та невеликої території в Греції та Малій Азії. Нарешті, у 1453 році Константинополь впав під владою нової висхідної сили - Османів, що поклало край двотисячолітній історії Риму. Ось перелік п'яти ключових битв, які (не)створили цю велику імперію.

Акрыйнон став великим успіхом для візантійців, оскільки це була перша перемога, яку вони здобули у великій битві з арабами за останні десятиліття. Сприйнята як свідчення відновлення Божої прихильності, ця перемога також зміцнила віру Лева в політику іконоборства, яку він прийняв кілька років тому[14][15]. Одразу після цього успіху візантійці зайняли більш агресивну позицію і в 741 році напали на головну арабську базу Мелітенію. У 742 і 743 роках Омейяди змогли скористатися громадянською війною між Костянтином V і полководцем Артабасдосом і відносно безкарно здійснити набіги на Анатолію, але арабські джерела не повідомляють про якісь значні досягнення[16].

Поразка арабів при Акрыйноні традиційно розглядається як вирішальна битва[17] і переломний момент[18] арабо-візантійських воєн, що спричинив послаблення арабського тиску на Візантію. Однак інші історики, від сирійського дослідника початку 20-го століття Е.В. Брукса до сучасних, таких як Вальтер Кегі та Ральф-Йоханнес Лілі, заперечують цю точку зору, пояснюючи зменшення арабської загрози після Акрыйнону тим, що вона збіглася з іншими важкими поразками у найвіддаленіших провінціях Халіфату (наприклад, битви при

Мараморошці, битви при Мардж-Ардабілі або Дефіле), які виснажили його надмірно розтягнуті військові ресурси, а також з внутрішніми потрясіннями через громадянські війни та Аббасидську революцію[19][20]. Як наслідок, арабські напади на Візантійську імперію в 740-х роках були досить малоефективними і незабаром повністю припинилися. Дійсно, Костянтин V зміг скористатися розпадом Омейядського халіфату, щоб розпочати серію експедицій до Сирії та забезпечити візантійське піднесення на східному кордоні, яке тривало до 770-х років

Облога Константинополя (717–718 роки)

Облога Константинополя, що відбулася між 717 і 718 роками, стала поворотним моментом у конфлікті між арабами-мусульманами халіфату Омейядів і Візантійською імперією. Облога стала кульмінацією двадцятирічних нападів і поступової арабської окупації візантійських прикордонних територій, в той час як сили Візантії були виснажені тривалими внутрішніми заворушеннями.

Плани арабів та їхній союз з генералом Левом III

У 716 році, після років підготовки, араби на чолі з Масламою ібн Абд аль-Маліком вторглися у візантійську Малу Азію. Спочатку араби сподівалися скористатися міжусобицями у Візантії та об'єдналися з полководцем Левом III Ісавром, який повстав проти імператора Феодосія III. Лев, однак, обдурих їх і забезпечив собі візантійський трон.

Облога та оборона Візантії

Перезимувавши на західному узбережжі Малої Азії, арабська армія на початку літа 717 року перейшла до Фракії і побудувала облогові лінії, щоб заблокувати місто, яке було захищене масивними Феодосійськими стінами. Арабський флот, який супроводжував сухопутну армію і мав завершити блокаду міста морем, був нейтралізований візантійським флотом невдовзі після прибуття за допомогою грецького вогню. Це дозволило Константинополю поповнити

запаси морем, в той час як арабська армія була підірвана голодом і хворобами протягом надзвичайно суворої зими, що настала після цього.

Друга арабська облога Константинополя — комбінований наступ арабів-мусульман з халіфату Омейядів на столицю Візантійської імперії, Константинополь, у 717–718 роках з суші та моря. Кампанія стала кульмінацією двадцяти років нападів і прогресивної арабської окупації візантійських прикордонних територій, у той час як візантійська сила була підірвана тривалими внутрішніми потрясіннями. У 716 році після багаторічної підготовки араби на чолі з Масламою ібн Абд аль-Маліком вторглися у візантійську Малу Азію. Араби спочатку сподівалися використати візантійську громадянську боротьбу і пішли на спільну справу з полководцем Левом III Ісаврійським, який повстав проти імператора Феодосія III. Лев, однак, обдурив їх і закріпив за собою візантійський престол.

Після зимівлі на західному узбережжі Малої Азії арабська армія на початку літа 717 року перейшла до Фракії та побудувала облогові лінії, щоб блокувати місто, яке було захищене масивними Феодосійськими стінами. Арабський флот, який супроводжував сухопутну армію і мав завершити блокаду міста морем, незабаром після прибуття був нейтралізований візантійським флотом за допомогою грецького вогню. Це дозволило поповнити Константинополь морем, тоді як арабська армія була покалічена голодом і хворобами під час надзвичайно суворої зими, що наступила. Навесні 718 року два арабські флоти, надіслані як підкріплення, були знищені візантійцями після того, як їхні християнські екіпажі втекли, а додаткова армія, відправлена сухопутним шляхом через Малу Азію, потрапила в засідку та була розбита. У поєднанні з атаками болгар з тилу араби були змушені зняти облогу 15 серпня 718 року. На зворотному шляху арабський флот був майже повністю знищений стихійними лихами.

Провал облоги мав широкі наслідки. Порятунком Константинополя забезпечив подальше виживання Візантії, тоді як стратегічні перспективи Халіфату були змінені: хоча регулярні напади на візантійські території тривали,

мета повного завоювання була залишена. Історики вважають облогу однією з найважливіших битв в історії, оскільки її провал на століття відклав просування мусульман до Південно-Східної Європи.

Після першої арабської облоги Константинополя (674–678) араби та візантійці пережили період миру. Після 680 року Халіфат Омейядів перебував у вогні Другої мусульманської громадянської війни, і наступне панування Візантії на Сході дозволило імператорам витягнути величезну кількість данини з уряду Омейядів у Дамаску. У 692 році, коли Омейяди вийшли переможцями з громадянської війни, імператор Юстиніан II (правління 685–695, 705–711) відновив військові дії з Халіфатом. Результатом стала серія перемог арабів, які призвели до втрати Візантією контролю над Вірменією та кавказькими князівствами та поступового вторгнення на візантійські кордони. Рік за роком полководці халіфату, зазвичай члени роду Омейядів, здійснювали набіги на територію Візантії та захоплювали фортеці та міста.[4] Після 712 р. візантійська оборонна система почала демонструвати ознаки краху: арабські набіги проникали все глибше в Малу Азію, прикордонні фортеці неодноразово піддавалися нападам і пограбуванням, а згадки про візантійську реакцію в джерелах стають дедалі рідшими [5]. У цьому арабам допоміг тривалий період внутрішньої нестабільності, який послідував за першим поваленням Юстиніана II у 695 році, коли візантійський престол сім разів переходив з рук в руки в результаті насильницьких переворотів [6]. За словами візантійця Воррена Тредголда, «атаки арабів у будь-якому випадку посилювалися б після закінчення їхньої власної громадянської війни... Маючи набагато більше людей, землі та багатства, ніж у Візантії, араби почали зосереджувати всю свою силу. Тепер вони погрожували повністю знищити імперію, захопивши її столицю».[7]

Інформація про облогу походить із пізніших джерел, які часто суперечать один одному. Основним візантійським джерелом є великий і детальний опис Хроніки Феофана Сповідника (760–817) і, на другому місці, короткий звіт у Бreviарії Константинопольського патріарха Никифора I (помер у 828 р.), який показує невеликі відмінності, переважно хронологічні, від Версії Феофана.[8] Для подій

облоги обидва автори, здається, використовували первинну розповідь, складену під час правління Лева III Ісавра (правління 717–741), яка, отже, містить сприятливе зображення останнього, тоді як Феофан, очевидно, покладається на невідому біографію Лева (ігнорується Никифором) для подій 716 року. Хронік VIII століття Теофіл Едеський описує роки, що передували облозі, і саму облогу досить докладно, звертаючи особливу увагу на дипломатію між Масламою та Левом III.[9] Арабські джерела, головним чином Kitab al-'Uyun 11-го століття та більш стислий наратив в «Історії пророків і царів» аль-Табарі (838–923), спираються на первинні розповіді арабських письменників початку 9-го століття, але більш заплутані та містять кілька легендарних елементів. Розповіді сирійською мовою ґрунтуються на Агапієві з Гієраполя (помер у 942 р.), який, ймовірно, черпав із того самого першоджерела, що й Феофан, але вони набагато коротші.

Успіхи арабів відкрили шлях для другого нападу на Константинополь, розпочатого вже за халіфа аль-Валіда I (правління 705–715). Після його смерті його брат і наступник Сулейман (р. 715–717) взявся за проект з більшою енергією, згідно з арабськими переказами через пророцтво про те, що халіф, який носив ім'я пророка, захопить Константинополь; Сулейман (Соломон) був єдиним представником роду Омейядів, який носив таке ім'я. Згідно з сирійськими джерелами, новий халіф поклявся «не припиняти боротьбу проти Константинополя до того, як виснажить країну арабів або захопить місто».[11] Війська Омейядів почали збиратися на рівнині Дабік на північ від Алеппо під прямим наглядом халіфа. Оскільки Сулейман був надто хворий, щоб самотійно вести кампанію, він довірив командування своєму братові Масламі ібн Абд аль-Маліку. Операція проти Константинополя відбулася в той час, коли імперія Омейядів переживала період безперервної експансії на схід і захід. Мусульманські армії просунулися до Трансоксиани, Індії та Вестготського Королівства Іспанія.

Арабські приготування, особливо будівництво великого флоту, не залишилися непоміченими стурбованими візантійцями. Імператор Анастасій II

(правління 713–715) відправив до Дамаска посольство під керівництвом патриція та міського префекта Даниїла Сінопського, нібито для того, щоб благодіяти про мир, але насправді, щоб шпигувати за арабами. Анастасій, у свою чергу, почав готуватися до неминучої облоги: укріплення Константинополя були відремонтовані та оснащені достатньою артилерією (катапультами та іншими облоговими знаряддями), а в місто були ввезені продовольчі запаси. Крім того, було евакуйовано тих жителів, які не могли застатися продовольством протягом принаймні трьох років[14]. Анастасій зміцнив свій флот і на початку 715 року направив його проти арабського флоту, який прийшов до Фінікса, зазвичай ототожнюваного з сучасним Фініке в Лікії, можливо, це також Модерн Фенакет через Родос [15] або, можливо, Фінікію (сучасний Ліван), відому своїми кедровими лісами [16], щоб збирати деревину для своїх кораблів. Проте на Родосі візантійський флот, підбадьорений воїнами Опсикіанської теми, збунтувався, убив свого полководця Іоанна Диякона і відплив на північ до Адрамітію. Там вони проголосили імператором Феодосія, який неохоче збирав податки.[17] Анастасій перетнув Віфінію під час Опсикіанської теми, щоб протистояти повстанцям, але повстанський флот поплив до Хризополя. Звідти він розпочав напади на Константинополь, аж поки наприкінці літа прихильники столиці не відчинили для них свої ворота. Анастасій протримався в Нікеї кілька місяців, нарешті погодившись піти у відставку і піти в ченці.[18] Прихід на престол Феодосія, про якого джерела свідчать як про небажання та неспроможність, як маріонеткового імператора Опсикіанів, викликав реакцію інших тем, особливо анатоликів та вірмен під проводом їхніх відповідних стратегів («генералів») Лева Ісавра. і Артабасдос

В умовах майже громадянської війни араби почали своє ретельно підготовлене наступ. У вересні 715 року авангард під командуванням генерала Сулеймана ібн Муада пройшов через Кілікію в Малу Азію, зайнявши на своєму шляху стратегічну фортецю Лулон. Вони зимували в Афіку, невстановленому місці біля західного виходу Кілікійських воріт. На початку 716 року армія Сулеймана продовжила рух у Центральну Малу Азію. Флот Омейядів під

командуванням Умара ібн Хубайри крейсував уздовж Кілікійського узбережжя, тоді як Маслама ібн Абд аль-Малік чекав розвитку подій з основною армією в Сирії [20].

Араби сподівалися, що роз'єднаність візантійців зіграє їм на користь. Маслама вже встановив контакт з Левом Ісаврським. Французький вчений Родольф Гіллан висунув теорію, що Лев запропонував стати васалом халіфату, хоча візантійський полководець мав намір використати арабів у власних цілях. У свою чергу, Маслама підтримав Лева, сподіваючись збільшити плутанину та послабити Імперію, полегшивши собі завдання взяття Константинополя [21].

Першою метою Сулеймана була стратегічно важлива фортеця Аморіум, яку араби мали намір використовувати як базу наступної зими. Аморіум залишився беззахисним у метушні громадянської війни і легко впав, але араби вирішили зміцнити позицію Лева як противаги Феодосія. Вони запропонували місту умови капітуляції, якщо його жителі визнають Лева імператором. Фортеця капітулювала, але так і не відчинила свої ворота арабам. Лев підійшов до околиць із жменькою солдатів і вдався до ряду хитрощів і переговорів, щоб розмістити в місті гарнізон із 800 чоловік. Арабська армія, якій не вдалося досягти мети, а запаси закінчилися, відступила. Лев утік до Пісідії і влітку, за підтримки Артабасда, був проголошений і коронований візантійським імператором, відкрито кинувши виклик Феодосію. [22][23]

Успіх Лева в Аморіумі був на щастя вчасним, оскільки Маслама з основною арабською армією тим часом перетнув гори Тавр і йшов прямо до міста. Крім того, оскільки арабський полководець не отримав звісток про подвійну вчинок Лева, він не спустошив території, через які він проходив — вірменську та анатолійську теми, намісників яких він все ще вважав своїми союзниками [24]. Зустрівшись з відступаючою армією Сулеймана та дізнавшись про те, що сталося, Маслама змінив напрямок: він напав на Акроїнон, а звідти рушив на західне узбережжя, щоб провести зиму. По дорозі він пограбував Сарди та Пергам. Арабський флот зимував у Кілікії[25]. Тим часом Лев розпочав

власний похід на Константинополь. Він захопив Нікомедію, де знайшов і захопив серед інших чиновників сина Феодосія, а потім рушив до Хрісополя. Навесні 717 року після коротких переговорів він домігся відставки Феодосія та визнання його імператором, увійшовши до столиці 25 березня. Феодосію та його синові було дозволено піти в монастир як ченці, тоді як Артабасдос отримав посаду куропалата і отримав руку доньки Лева, Анни.[26]

З самого початку араби готувалися до великого штурму Константинополя. Сирійська Зукнінська хроніка кінця 8-го століття повідомляє, що арабів було «незліченно», тоді як сирійський літописець 12-го століття Михайл Сирійський згадує про значно завищені 200 000 чоловік і 5 000 кораблів. Арабський письменник 10-го століття аль-Масуді згадує про 120 000 війська, а Феофан Сповідник згадує про 1800 кораблів. Припаси на кілька років накопичувалися, а облогові машини та запальні матеріали (нафта) накопичувалися. Кажуть, що тільки в поїзді постачання було 12 000 чоловік, 6 000 верблюдів і 6 000 ослів, тоді як, згідно з істориком 13-го століття Баром Хебреусом, війська включали 30 000 добровольців (мутава) для Священної війни (джихаду).[27] Чисельність візантіїців абсолютно невідома, але захисники Константинополя, ймовірно, не перевищували 15 000 чоловік, враховуючи як виснаження живої сили Візантійської імперії, так і обмеження, накладені необхідністю утримувати та годувати такі сили.[1]

Якою б не була справжня кількість, нападників було значно більше, ніж захисників; згідно з Тредголдом, арабське військо могло переважати чисельністю всю візантійську армію.[28] Мало що відомо про детальний склад арабських сил, але здається, що вони в основному склалися з сирійців і джазіранців з еліти ахль аш-Шам («Народ Сирії»), головної опори Омейядів, і їх очолювали. режиму та ветеранів боротьби з Візантією.[29] Поряд з Масламою, Умар ібн Хубайра, Сулейман ібн Муад і Бахтарі ібн аль-Хасан згадуються як його лейтенанти Феофаном і Агапієм з Ієраполя, тоді як пізніший Кітаб аль-'Уюн замінює Бахтарі на Абдалла аль-Баттал. [30]

Незважаючи на те, що облога поглинула значну частину живої сили та ресурсів Халіфату [b], він все ще був здатний здійснювати набіги на візантійський кордон у східній Малій Азії під час облоги: у 717 році халіф Сулейман Син Дауда захопив фортецю біля Мелітени, а в 718 році Амр ібн Каїс здійснив набіг на кордон.[31] З візантійського боку кількість невідома. Крім підготовки Анастасія II (яким, можливо, було знехтувано після його усунення від влади), [32] візантійці могли розраховувати на допомогу болгарського правителя Тервела, з яким Лев уклав договір, який, можливо, включав союз проти арабів [33].

Провал арабської облоги призвів до глибоких змін у характері війни між Візантією та Халіфатом. Мусульманська мета завоювання Константинополя була фактично залишена, і кордон між двома імперіями стабілізувався вздовж лінії Таврських і Антитаврських гір, над якими обидві сторони продовжували здійснювати регулярні рейди та контррейди. У цій безперервній прикордонній війні прикордонні міста та фортеці часто переходили з рук в руки, але загальні контури кордону залишалися незмінними понад два століття, аж до візантійських завоювань у 10 столітті.[54] Східні флоти Халіфату вступили в столітній занепад; лише флот Іфріка здійснював регулярні набіги на Візантійську Сицилію, поки вони також не вщухли після 752 року. [55] Дійсно, за винятком просування армії Аббасидів під проводом Гаруна ар-Рашида до Хризополя в 782 році, жодна інша арабська армія ніколи більше не підійде до візантійської столиці [56]. Отже, з боку мусульман самі набіги згодом набули майже ритуального характеру і оцінювалися здебільшого як демонстрація триваючого джихаду та спонсоровані халіфом як символ його ролі як лідера мусульманської громади [57].

Результат облоги мав важливе макроісторичне значення. Виживання візантійської столиці зберегло імперію як оплот проти ісламської експансії в Європі до 15 століття, коли вона впала під владу турків-османів. Разом з битвою під Туром у 732 році успішна оборона Константинополя вважалася важливою для зупинки мусульманської експансії в Європу. Історик Еккехард Ейкхофф пише, що «якби переможний халіф уже на початку Середньовіччя зробив

Константинополь політичною столицею ісламу, як це сталося наприкінці Середньовіччя Османами, — наслідки для християнської Європи [...] було б незліченним», оскільки Середземне море стало б арабським озером, а німецькі держави-спадкоємці в Західній Європі були б відрізані від середземноморського коріння своєї культури [58]. Військовий історик Пол К. Девіс так підсумував важливість облоги: «Відвернувши мусульманське вторгнення, Європа залишилася в руках християн, і ніякої серйозної мусульманської загрози для Європи не існувало аж до п'ятнадцятого століття. Ця перемога збіглася з перемогою франків у Тур (732) обмежив західну експансію ісламу до південного Середземномор'я».[59] Так, історик Джон Б. Бері назвав 718 «вселенською датою», тоді як грецький історик Спиридон Ламброс порівняв облогу з битвою при Марафоні та Леві. III до Мільтіада.[60] Тому військові історики часто включають облогу в списки «вирішальних битв» світової історії [61].

3.2 Вплив військових подій на розвиток військової системи

Вплив військових подій на розвиток візантійської військової системи є складною і багатогранною темою, глибоко переплетеною з історією імперії, географією та зовнішнім тиском. Візантія, відома своїм стратегічним розташуванням на перехресті Європи та Азії, протягом своєї історії стикалася з численними військовими викликами, які, в свою чергу, формували її військові стратегії, організацію та інновації.

У ранньовізантійський період імперія успадкувала римську військову структуру, але поступово адаптувала її до нових викликів. Загроза з боку Перської імперії, а пізніше ісламських халіфатів змусила візантійців розвивати більш мобільні та гнучкі військові сили. У цей період з'являється "тематична система" (теми або теми), коли імперія була поділена на військові округи, кожен з яких відповідав за свою оборону. Ця система дозволяла швидше мобілізувати сили і децентралізувати командування, що було вкрай важливо з огляду на величезну протяжність кордонів імперії.

Період іконоборства (8-9 століття) був позначений внутрішніми чварами всередині імперії, але він також збігся зі значними військовими реформами. Візантійські імператори, такі як Лев III і Костянтин V, реорганізували армію, щоб протистояти зростаючій загрозі з боку Омейядського, а пізніше Аббасидського халіфатів. Ці реформи включали створення професійної постійної армії, тагмати, яка могла бути швидко розгорнута в будь-якій точці імперії.

У період іконоборства, який тривав протягом 8-9 століть, Візантійська імперія переживала значні внутрішні та зовнішні виклики. Зокрема, збройні конфлікти та потреба в ефективнішій військовій структурі стимулювали ряд військових реформ, ініційованих такими імператорами, як Лев III та Костянтин V.

Основою реформ було створення професійної постійної армії, відомої як тагмата. Ці військові підрозділи були складені з професійних воїнів, які могли швидко мобілізуватися і відправлятися у будь-яку точку імперії для захисту її кордонів або придушення внутрішніх заворушень. Відмінною особливістю тагмат була їхня структурованість та висока дисципліна, що значно відрізняло їх від традиційніших формацій, заснованих на регіональній або місцевій мобілізації.

Ці реформи також включали розширення військової інфраструктури, зокрема будівництво нових фортець та укріплень на стратегічно важливих позиціях, особливо на кордонах імперії. Це було критично важливим для захисту від постійної загрози з боку Омейядського спочатку та Аббасидського халіфатів пізніше, які намагалися розширити свій вплив на території, контрольовані Візантією.

Також важливим аспектом реформ було введення нових тактик та стратегій ведення бойових дій, які забезпечували краще використання кавалерії та інженерних корпусів. Це дозволило Візантійській армії бути більш гнучкою і адаптивною у відповідь на змінювальні військові загрози.

Ці реформи, в цілому, мали вирішальне значення для забезпечення стабільності та тривалості Візантійської імперії, навіть у періоди інтенсивних внутрішніх чвар та релігійних конфліктів. Вони не тільки посилили обороноздатність імперії, але й сприяли її здатності адаптуватися до нових військових викликів і загроз.

Македонська династія (867-1056) започаткувала період військової експансії та організаційних реформ. Візантійська армія в цей період характеризувалася використанням важкої кавалерії (катафрактаріїв) і більшою залежністю від іноземних найманців, зокрема варязької гвардії. Військові успіхи імперії в цей період, такі як завоювання Криту і частини Сирії, були частково зумовлені цими військовими нововведеннями.

За часів Македонської династії Візантійська імперія переживала період значної військової та політичної стабілізації, що супроводжувався активною військовою експансією та реформами. Імператори Македонської династії, такі як Василій I, Лев VI, та Василій II, покладали великі надії на реформування та зміцнення армії, що дозволило їм ефективно відстоювати інтереси імперії та розширювати її територію.

Особливо значною була роль важкої кавалерії, катафрактаріїв, які відігравали ключову роль у бойових діях. Катафрактарії були важкоозброєними воїнами, часто виступаючи в якості ударної сили, здатної проривати ворожі лінії завдяки своєму масивному бронюванню та могутнім ударам з висоти коня. Їхнє обладнання та тактика були результатом довготривалих інновацій, що включали використання масивних кольчужних або лускових доспехів, що покривали як вершника, так і коня.

Інший ключовий елемент військової стратегії Македонської династії було залучення іноземних найманців, зокрема варязької гвардії. Варяги, в основному скандинави та русичі, були особливо цінними завдяки своїй відданості та воєнній майстерності. Вони часто виконували функції особистої охорони імператора та виступали в ролі елітних шоківих військ у критичних боях.

Ці військові нововведення відіграли важливу роль у декількох значущих військових кампаніях того часу. Наприклад, завоювання Криту у 960-х роках під командуванням Нікіфора Фока, який пізніше став імператором, було однією з найбільш важливих перемог, що знову встановило контроль Візантії над важливим морським шляхом. Також військові кампанії проти Арабів в Сирії та пізніше в Арменії та на Балканах підтвердили військову перевагу Візантійської імперії, в значній мірі завдяки цим військовим реформам та тактичним інноваціям.

Після періоду занепаду династія Комнінів (1081-1185) здійснила значні військові реформи, щоб протистояти загрозам з боку турків-сельджуків і норманів. За таких імператорів, як Олексій I Комнін, візантійська армія була

реорганізована і зміцнена, зосередившись на наборі найманих військ і розвитку більш ефективного військово-морського флоту. Ці реформи мали вирішальне значення для виживання імперії, особливо під час Першого хрестового походу.

Династія Комнінів, яка прийшла до влади на чолі з Олексієм I Комніном у 1081 році, зіткнулася з рядом значних зовнішніх викликів, зокрема з боку турків-сельджуків і норманів. Ці загрози спонукали до проведення глибоких військових реформ, що стали ключовими для подальшої стабільності і виживання імперії.

Олексій I Комнін, особливо, відреагував на ці загрози шляхом впровадження реформ, спрямованих на зміцнення військової потужності Візантії. Одним з основних аспектів цих реформ було переосмислення використання найманих військ. Враховуючи нестачу достатньої кількості регулярних військових ресурсів та необхідність швидкої та гнучкої відповіді на військові загрози, Олексій активно використовував найманців з різних регіонів, включаючи варягів, турків і інших воїнів-іноземців.

Також важливим елементом реформ було зміцнення військово-морського флоту. Відновлення та розвиток флоту дозволили Візантії забезпечити контроль над ключовими морськими шляхами і ефективно протидіяти морським загрозам, зокрема з боку норманів, які активно використовували морські напади у своїй тактиці.

Ці реформи набули особливої важливості під час Першого хрестового походу (1096-1099 роки). Олексій Комнін зміг використати хрестоносців як ресурс у боротьбі проти сельджуків, відновивши контроль над деякими втраченими територіями в Малій Азії. Хрестоносці, у свою чергу, сподівалися на підтримку та постачання з боку Візантії, а Олексій використовував цю взаємодію для посилення своєї політичної та військової позиції в регіоні.

Таким чином, військові реформи Олексія I Комніна і його наступників допомогли не тільки відвернути безпосередні загрози, але й забезпечили довгострокове військове відновлення імперії, яке мало стратегічне значення для її подальшого існування та процвітання.

Останні століття існування Візантійської імперії були позначені постійним занепадом військової могутності та територіального контролю. Падіння Константинополя в 1204 році під час Четвертого хрестового походу і його остаточне повернення візантійцями не відновило колишньої військової могутності імперії. Остаточного удару було завдано з піднесенням турків-османів, кульмінацією якого стало падіння Константинополя в 1453 році. Нездатність візантійських військових адаптуватися до нових форм ведення війни, в тому числі до використання пороху і гармат, відіграла значну роль у падінні імперії.

Протягом своєї історії військова система Візантійської імперії зазнавала впливу різноманітних факторів, включаючи внутрішні реформи, зовнішній тиск і потребу в інноваціях перед обличчям нових загроз. Стратегічне розташування імперії вимагало сильної і здатної до адаптації армії, і хоча вона мала періоди великого успіху і розширення, в кінцевому підсумку вона не змогла протистояти спільному тиску внутрішнього занепаду і зовнішніх завоювань.

Військова система Візантійської імперії дійсно проявляла значну гнучкість і здатність до адаптації, що було життєво необхідним для виживання імперії, яка існувала майже тисячу років. Через своє стратегічне розташування на перехресті Європи та Азії, Візантія постійно зазнавала зовнішнього тиску від різних ворогів, які варіювалися від Перської імперії до Османської імперії, включаючи араби, болгари, серби, турки та інші народи, що шукали розширення.

Внутрішні реформи: На протязі історії імперії імператори змінювали структуру армії для відповідності сучасним викликам. Наприклад, реформи імператора Маврикія у VI столітті, структурні зміни під час правління імператорів Македонської династії, а також зусилля Олексія I Комніна по зміцненню і реорганізації армії показують, як Візантійська імперія адаптувала свої військові сили до нових реалій та загроз.

Зовнішній тиск: Постійна загроза від сусідніх народів вимагала від Візантії не тільки міцного оборонного потенціалу, але й здатності до швидкої

мобілізації і відповіді на зовнішні атаки. Створення тематичної системи у VII столітті, де військові ділянки керувалися місцевими командирами, які поєднували цивільні та військові обов'язки, стало важливим кроком у підвищенні ефективності і оперативності військових дій.

Інновації та нові загрози: Візантіїці були відомі своїм використанням "грецького вогню" – зброї, яка дозволила їм забезпечувати перевагу в морських боях. Відповідно до зміни військових технологій та стратегій ворогів, вони постійно шукали нові способи адаптації своїх військових тактик.

Внутрішній занепад і зовнішні завоювання: З кінця 11 століття Візантійська імперія стикалася зі зростаючими проблемами, включаючи політичні внутрішні чвари, економічний занепад, і, в кінцевому підсумку, зовнішні атаки, які вона вже не могла ефективно протистояти. Завоювання Константинополя під час Четвертого хрестового походу у 1204 році та остаточне падіння перед Османськими силами в 1453 році показали, що навіть найкращі стратегічні реформи і мілітаристичні інновації не могли вічно зберегти імперію від внутрішніх і зовнішніх труднощів, з якими вона зіткнулася на своєму історичному шляху.

ВИСНОВКИ

Візантійська військова система з 4 по 9 століття була складною та адаптивною структурою, яка сприяла виживанню та підтримці Візантійської імперії протягом періоду, позначеного постійними викликами та трансформаціями. Ця система, що розвинулася з пізньої римської військової організації, характеризувалася своєю здатністю інтегрувати різноманітні війська, включаючи важку піхоту, кавалерію, а пізніше, знамениті підрозділи катафрактів. Фемна система, запроваджена в VII столітті, була революційною реорганізацією, яка децентралізувала військову та адміністративну владу до тем, або провінцій, які стали опорою візантійської оборони та адміністрації.

Візантійська армія вміло включала іноземні військові тактики та підрозділи, що відображало різноманітні культурні впливи імперії та прагматичний підхід до війни. Використання найманих сил, у тому числі варязької гвардії, поряд з регулярними військами, дозволило візантійцям виставити різнобічну і грізну армію. Стратегічне використання імперією укріплених міст і мережі сигнальних веж підвищило її оборонні можливості, дозволяючи швидко реагувати на вторгнення.

Морська доблесть була ще одним важливим аспектом візантійської військової стратегії, зокрема у забезпеченні економічних шляхів життя імперії та в захисті від вторгнень з моря. Розвиток грецького вогню, грізної запальної зброї, підкреслив інноваційну військову технологію, яку візантійці використовували для підтримки своєї територіальної цілісності та стримування ворогів.

Стійкість і здатність до адаптації візантійської військової системи також були очевидними в її відповіді на внутрішні та зовнішні тиски, включаючи піднесення ісламу та розширення мусульманських халіфатів, що суттєво змінило геополітичний ландшафт. Незважаючи на періоди занепаду та відродження, візантійська армія залишалася значною силою в регіонах Середземномор'я та Близького Сходу аж до пізнього середньовіччя.

Підсумовуючи, візантійська військова система з 4-го по 9-те століття була багатогранною та динамічною сутністю, яка відіграла ключову роль у довголітті імперії та збереженні східноримської спадщини. Її спадщина, яка характеризується стратегічними інноваціями, організаційною гнучкістю та синтезом різноманітних військових традицій, залишила тривалий вплив на розвиток середньовічної європейської війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бережинський В. Г. Збройні сили княжої доби / В. Г. Бережинський. — Вартові неба. — 1995. — 10 червня. — С. 3.
2. Громовенко К. В. Історико-правовий аналіз військового найманства в античній, середньовічній та ранньомодерній Європі / К. В. Громовенко // Актуальні проблеми політики. — 2013. — Вип. 49. — С. 304–315
3. Домановський А. М. Відтворення віртуальної Візантії, або Василевс. «De administ ando «Візантійською цивілізацією» засобами Інтернету» / А. М. Домановський // Методичний вісник історичного факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. — 2012. — № 10. — С. 7–19.
4. Іванченко Л. І. Чернігово-Сіверська земля і кочівники в давньоруський час / Л. І. Іванченко // Друга Чернігівська обласна наукова конференція з історичного краєзнавства (грудень 1988 р.). Тези доповідей. — Чернігів-Ніжин, 1988. — Вип. II. — С. 123–128.
5. Котляр Н. Ф. Древняя Русь и Киев в летописных преданиях и легендах / Н. Ф. Котляр. — Киев: Наукова думка, 1986. — 161 с.
6. Луговий О. М. Деякі аспекти існування дружин русів та варангів у Візантії X—XII ст. / О. М. Луговий // Дриновський збірник. — Харків-Софія: Академічне видавництво ім. проф. Марина Дринова, 2008. — Т. 2. — С. 108–114.
7. Луговий О. М. Підрозділи Рос та Варангів у відносинах Візантії та Русі в X—XI ст. / О. М. Луговий // Дриновський збірник. — Харків; Софія: Академічне видавництво ім. проф. Марина Дринова, 2009. — Т. 3. — С. 365–375.
8. Луговий О. М. Роси та варанги у Візантії X—XII ст.: формування та структурна роль найманого військового контингенту: автореферат на здобуття наук. ст. канд. іст. наук зі спеціальності 07.00.02: всесвітня історія / О. М. Луговий. — Одеса, 2008. — 25 с.

9. Омельчук В. В. Нормативно-правове забезпечення державно-церковних взаємин у Візантійській імперії: монографія [переднє слово Р. В. Кошулинського, передмова О. Л. Копиленка] / В. В. Омельчук. — К.: Золоті ворота, 2014. — 576 с.
10. Пуховець Д. Візантія від Константина Великого до Юстиніана / Д. Пуховець // Історія в рідній школі. — 2014. — № 7–8. — С. 19–23; 2014. — № 9. — С. 40–41.
11. Роменський О. О. Русь у зовнішній політиці Візантії в останній чверті X ст. / О. О. Роменський : автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.02 : всесвітня історія / О. О. Роменський. — Харків, 2015. — 26 с.
12. Багрянородный Константин. Об управлении империей: Текст, переводы и комментарий [под ред. Г. Г. Литаврина, А. П. Новосельцева] / Константин Багрянородный. — М.: Наука, 1991. — 496 с.
13. Багрянородный Константин. О церемониях (Книга II, глава 15) [Електронний ресурс]. — Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Konst_Bagr/c rem.phtml?id=731
14. Багрянородный Константин. Об областях, принадлежащих Римской империи. Книга I. [Електронний ресурс]. — Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Konst_Bagr/De_Thematibus/text1.phtml?id=733
15. Византийская книга епарха [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/eparx.htm>.
16. «Пира» Евстафия Ромея [Електронний ресурс]. — Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Byzanz/XI/Eustatios_Romaio/text1.htm.
17. Вриенный Н. Исторические записки [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://myriobiblion.byzantion.ru/Nic.htm>

- 18.Кедрин Г. Обзорение историй [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.zevgma.ru/author/449>
- 19.Пселл М. О душе. О времени. О движении. Какому-то учителю. Соученику Роману. Какому-то ученику. Митрополиту Василеона Синету. Письмо монаху Иоанну Ксифилину, ставшему патриархом / М. Пселл // Памятники византийской литературы IX— XIV веков. — М.: Наука, 1969. — С. 148–155.
- 20.Пселл М. Хронография. Краткая история [пер. Я. Н. Любарский, Д. А. Черноглазов, Д. Р. Абдрахманова] / М. Пселл. — М.: Наука, 1978. — 230 с.
- 21.Birkenmeier, John W. (2002). The Development of the Komnenian Army: 1081–1180. Brill. [ISBN 90-04-11710-5](#).
- 22.Bury, J. D. (1958) [1926]. History of the Later Roman Empire, from the death of Theodsius I to the death of Justinian I. Vol. II. London: Dover Publications.
- 23.D'Amato, Raffaele (2012). Byzantine Imperial Guardsmen 925–1025. Bloomsbury USA.
- 24.Dawson, Timothy (2009). Byzantine Cavalryman: c. 900–1204. Warrior. Vol. 139. Osprey Publishing.
- 25.Dennis, George T. (1984). [Maurice's Strategikon, Handbook of Byzantine Military Strategy](#). University of Pennsylvania Press.
- 26.[Haldon, John](#) (1999). [Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204](#). London: UCL Press. .
- 27.Heath, Ian (1995). Byzantine Armies AD 1118–1461. Men-at-arms series. Vol. 287. Illustrated by Angus McBride. Osprey Publishing.
- 28.Kazhdan, A. (1991). "Strategos". In [Kazhdan, Alexander](#) (ed.). [The Oxford Dictionary of Byzantium](#). Oxford and New York: Oxford University Press. p. 1964.
- 29.Maas, Micael (2005). The Cambridge Companion Guide to the Age of Justinian. Cambridge University Press.
- 30.MacDowall, Simon (1994). Late Roman Infantryman AD 236–565. Warrior. Vol. 9. Osprey Publishing.

31. MacDowall, Simon (1995). *Late Roman Cavalryman AD 236–565. Warrior.* Vol. 15. Osprey Publishing.
 32. McGeer, Eric, ed. *Sowing the dragon's teeth: Byzantine warfare in the tenth century* (Dumbarton Oaks Pub Service, 1995).
 33. [Nicolle, David](#) (1992). *Romano-Byzantine Armies: 4th–9th Centuries. Men-at-Arms.* Vol. 247. Osprey Publishing.
 34. [Norwich, John Julius](#) (1996). *Byzantium: The Early Centuries.* Penguin Books.
 35. Ostrogorski, Georgije (1969). [History of the Byzantine State](#). Rutgers Byzantine series. Vol. 2. Rutgers University Press.
 36. Stephenson, I. P. (2006). *Romano-Byzantine infantry equipment.* Stroud [England]: Tempus.
 37. Treadgold, Warren T. (1995). *Byzantium and Its Army, 284–1081.* Stanford University Press.
 38. [Treadgold, Warren](#) (1997). [A History of the Byzantine State and Society.](#) Stanford, California: [Stanford University Press](#).
 39. [Treadgold, Warren](#) (1997b). "Review of *The Making of Orthodox Byzantium, 600-1025*, by Mark Whittow". *The International History Review*. 19 (4). Taylor & Francis, Ltd: 889–891.
 40. Treadgold, Warren (2002). [A Concise History of Byzantium.](#) Palgrave Macmillan.
- Whittow, Mark (1996). *The Making of Orthodox Byzantium, 600–1025.* University of California Press.

АНОТАЦІЯ

бакалаврської дипломної роботи на тему

«Візантійська військова система в IV-IX столітті»

Федоріщева.М.С

Робота містить: 70 сторінок, 2 ілюстрації, список літератури з 41 найменувань (на 4 сторінках).

Мета дипломної роботи полягає в дослідженні еволюції військової системи Візантії, на тлі політичних, економічних та соціальних перетворень, подій в державі. Визначення ключових елементів, що вплинули на її розвиток.

Об'єктом є візантійська військова система в період з IV по IX століття нашої ери. Предметом є процеси еволюції, трансформації військової системи у відповідь на зовнішні загрози, внутрішні виклики.

У роботі, в першому розділі, проведено дослідження військової структури візантійської армії, та її роль в забезпеченні безпеки імперії, її кордонів.

Другий розділ присвячений розвитку військової доктрини, тактики та стратегії Візантійської Імперії, а також наведені причини та наслідки цих реформ.

Третій розділ присвячений більш наглядному розгляді дій візантійської армії в своїх кампаніях, описані конкретні битви та події. До того ж, описано наслідки ти чи інших подій, битв, котрі призвели до змін в візантійській армії, її структурі, організації.

Результатом, висновком дипломної роботи стало зазначення військової системи Візантійської Імперії, як адаптивної структури, котра забезпечила довге існування східного Риму, а також значною мірою вплинула на розвиток європейської військової думки.

Ключові слова: військова система, візантійська армія, організація, стратегія, тактика, трансформація, реформи

ABSTRACT

of the bachelor's thesis on the topic

"The Byzantine military system in the IV-IX centuries."

Fedorishcheva.M.S.

The work contains: 70 pages, 2 illustrations, a bibliography of 41 references (4 pages).

The purpose of the thesis is to study the evolution of the Byzantine military system against the background of political, economic and social transformations, events in the state.

The object is the Byzantine military system in the period from the IV to the IX century AD. The subject is the processes of evolution and transformation of the military system in response to external threats and internal challenges.

In the first section, the study of the military structure of the Byzantine army and its role in ensuring the security of the empire and its borders is carried out.

The second section is devoted to the development of military doctrine, tactics and strategy of the Byzantine Empire, as well as the causes and consequences of these reforms.

The third section is devoted to a more visual examination of the actions of the Byzantine army in its campaigns, describing specific battles and events. In addition, the consequences of certain events, battles that led to changes in the Byzantine army, its structure, and organization are described.

As a result, the conclusion of the thesis is that the military system of the Byzantine Empire was an adaptive structure that ensured the long existence of Eastern Rome and significantly influenced the development of European military thought.

Keywords: military system, Byzantine army, organization, strategy, tactics, transformation, reforms